הרב שמואל מוהליבר

מאה וחמישים שנה להולדתו

מאת רוד שמש

משרד החינוך והתרבות / אגף החינוך הדתי

למלאת 200 שנה להולדתו של
הרב שמואל מוהליבר זצ"ל
תקפ"ד - תשפ"ד

עיבוד ממוחשב: יואל פיקסלר
עריכה גרפית: אפרת לבון

יוצא לאור מחדש באדיבות משרד החינוך
על ידי "ציוני דרך"-מרכז סיור ולימוד, מזכרת בתיה, טל' 08-9340034
ועל ידי מרכז הרב מוהליבר, מזכרת בתיה
דוא"ל: midrasha.mb@gmail.com אתר: www.midrasha-m-b.org.il
אתר מוזיאון הרב מוהליבר: www.museum-mohaliver.org.il

אלול תשפ"ד

הרב שמואל מוהליבר

מאה וחמישים שנה להולדתו

הרב שמואל מוהליבר זצ"ל

הרב שמואל מוהליבר

מאה וחמישים שנה להולדתו

מאת

דוד שמש

משרד החינוך והתרבות / אגף החינוך הדתי
ירושלים, תשל״ד

ערך יעקב מ' שלהב

הדפסת התצלומים באדיבות
הארכיון הציוני וארכיון הציונות־הדתית

העטיפה — ש' גודלבסקי

כל הזכויות שמורות
1974

דפוס סיון בע"מ, ירושלים

ה ת ו כ ן

בפתח החוברת, א' רון 7

א. גן שמואל . . . . . 9—10

ב. חובבי ציון . . . . . 11—16

הציפיה לגאולה 11

גאולה בדרך הטבע 12

ניצני הגאולה 12

צרת יהודי רוסיה 13

סופות בנגב 14

אגודות להתיישבות בארץ־ישראל 14

ג. תולדות חייו . . . . . 17—19

שחרותו 17

רב ועסקן 18

למען ציון 19

ד. קוים לדמותו . . . . . 20—33

(א) אהבת ישראל וארצו 20

בפקחותו ניכר נער 20

מצות פדיון שבויים 20

(ב) עם גבירים 22

כבוד עצמי 22

פקחות ותקיפות 23

נועם וחכמה 24

נאה דורש ונאה מקיים 26

קונה את לבו של הברון בנימין רוטשילד 27

בין ארגנטינה לארץ־ישראל 32

ה. הוגה דעות ומדינאי . . . . . 34—40

בין חרדים למשכילים 34
נסיעתו לארץ־ישראל 35
"המזרחי" 37
מכתב לקונגרס הציוני הראשון 38

לקט מקורות . . . . . 41—55

תקנות גן האתרוגים 43
מתוך הקדמה ל"מנחת יהודה" מאת הרב י"ח אלקלעי 44
מתוך "רגלי מבשר" מאת הרב י"ח אלקלעי . . . 45
מתוך אגרת של הרב צבי הירש קלישר 46
מתוך "דרישת ציון" מאת הרב צ"ה קלישר . . . 46
דברים על הגאולה מאת הרב שמואל מוהליבר . . 46
מתוך כרוז של הרב שמואל מוהליבר ורבנים אחרים 48
מטרת נסיעתי לארצנו הקדושה, הרב ש' מוהליבר . 49
מתוך מכתב של הרב ש' מוהליבר אל מ' אוסישקין 53
מתוך מכתבו של הרב ש' מוהליבר אל הקונגרס הציוני הראשון 53
מתוך כרוז של הרב ש' מוהליבר בדבר הקולוניאל־בנק 54

בפתח החוברת

לאחר תקופת הסתלקותם של מבשרי הציונות, כרב צבי הירש קלישר והרב יהודה חי אלקלעי, זכר צדיקים לברכה — בתקופה שבה התפתח רעיון שיבת ציון והפך להיות נושאה של תנועה מאורגנת ומעשית — החלו מסתמנים בה בתנועה זו קווי־אופי חילוניים. בתנועה הציונית המתהווה והמתארגנת גברו מגמות חברתיות, לאומיות ומדיניות ונדחקו העקרונות והערכים הדתיים היהודיים שברעיון הציוני. היה זה הרב שמואל מוהליבר זכר צדיק לברכה שעמד בפרץ נגד התפתחות זו, והוא הפך להיות הדמות הקובעת בהבטחת היסודות היהודיים הדתיים בציונות המאורגנת. הרב שמואל מוהליבר הוא מראשוני הוגיה של השקפת העולם הציונית הדתית ומבשרה של התנועה הציונית־הדתית, תנועה שתפסה ותופסת מקום חשוב במפעל התחייה של העם היהודי בארץ־ישראל, ועל כן ראוי הוא הרב שמואל מוהליבר שישמש דמות חינוכית להזדהותם של תלמידינו.

הייתה זו אישיות רבת־אנפין: תלמיד חכם וגדול בתורה, רב ומורה הוראה בקהילות ישראל גדולות וחשובות; מנהיג מוכר ורב־פעלים, איש־ציבור נאמן ומסור לענייני עמו; אדם בעל קסם אישי ועם זאת צנוע ובעל מידות תרומיות.

שנת המאה וחמישים להולדתו של הרב שמואל מוהליבר היא שנה של חשבון נפש לעם במדינת ישראל. דווקא עתה כדאי שניאות לאורה של דמות זו. ככל שנהיה חדורים יותר בערכי היסוד האמיתיים של הציונות, כפי שביטא אותם הרב מוהליבר במעשיו, בדרשותיו ובמאמריו, כן נבין יותר את משמעות גורלנו בארץ הזאת — בימינו ובימים הבאים.

אדר תשל״ד

אברהם רון

מנהל אגף החינוך הדתי בפועל

א. גן שמואל

צפונית לחדרה שוכן קיבוץ גדול ושמו "גן שמואל", על שם הרב שמואל מוהליבר. מיהו הרב מוהליבר, שזכה כי בשמו ייקרא ישוב בארץ־ישראל? מדוע דוקא ישוב זה ייקרא בשמו? ומה פשר ה"גן"?

הכינוי "גן" אינו מליצה סתם, כי אם גן ממש, גן שקדם לישוב — גן שאת נטיעתו הגה ויזם הרב שמואל מוהליבר. כיון שהרעיון הטמון בגן זה מבטא מאין כמוהו את טיבו ומהותו של האיש שעל שמו נקרא הגן, הבה נפתח את סיפור תולדותיו של רבי שמואל בסיפור תולדותיו של הגן.

באלול תרנ"ג (1893) זימן הרב שמואל מוהליבר אסיפה חשאית של עסקנים חובבי־ציון באחת מערי רוסיה, כדי לדון בדרכים להגברת התעמולה לרעיון ישוב ארץ־ישראל בקרב המוני בית־ישראל ושיתופם בבניין הארץ. לפי הצעתו של הרב מוהליבר הוחלט באסיפה זו, בין השאר, לנטוע בארץ ישראל גן של אתרוגים שלהמוני בית ישראל יהיה חלק בו. תוקם חברה יהודית ציבורית שתנהל את כל ענייני הגן.

על־פי תקנות החברה היו שלוש מטרות לגן:

המטרה הראשונה הייתה שבכל תפוצות הגולה יקיימו בחג הסוכות את מצוות הברכה על ארבעת המינים באתרוג שצמח בארץ ישראל. שכן באותם הימים עדיין לא יכלה ארץ־ישראל לספק את הכמות הנחוצה של אתרוגים והיהודים היו משתמשים באתרוגים שגדלו באי־קורפו, שליד יון. כשרותם של אתרוגים אלה הייתה מוטלת בספק.

המטרה השנייה, שהציבה לעצמה החברה, הייתה ליצור מקום עבודה ופרנסה נוסף לפועלים היהודים בארץ־ישראל, שהתקשו מאוד להשיג עבודה למחייתם וחיו בעוני ובדוחק רב.

המטרה השלישית שהחברה רצתה להשיג, הייתה להעמיק ולחזק את הקשר הנפשי של יהודי הגולה לארץ־ישראל. הרב מוהליבר ומייסדי החברה האמינו כי קשר זה יתהדק אם לכל יהודי תהיה נחלה כלשהי

בארץ־ישראל. מה גם שבנחלה זו שלו, שבא״י, יצמח עץ אתרוג שעל פריו יברך בחג הסוכות. הסיפוק שהדבר יביא ליהודי, יעורר אותו להמשיך ולפעול למען העם והארץ. השותפות הכללית הזאת בגן האתרוגים תשמש ודאי גורם לאחדות העם.

לפי תקנות החברה יתקבל אדם כחבר בחברה אם ישלם דמי חבר בסכום ידוע בבת אחת, או בתשלומים לשעורים.

הגן יינטע על שטח בן חמישים דונם שליד חדרה, שטח שהועמד לרשות החברה ע״י יהודי נדיב אחד שרכש את האדמה.

כל חבר בחברה יקבל אתרוג מובחר אחד מעצו שלו לחג הסוכות. יתר האתרוגים, שיצמחו על העץ, יימכרו והכסף ישמש לשכר הפועלים ולנטיעת עצי־פרי אחרים.

כן נקבע בתקנות שהגן יהיה בהשגחת הועד הראשי של חובבי ציון והרב מוהליבר בראשו, בצירוף אחד מרבני ארץ־ישראל.

כמחצית השנה לאחר האסיפה (בכ״ג ניסן תרנ״ד) מלאו לרב מוהליבר שבעים שנה, וחובבי ציון שבכל העולם החליטו לחוג מאורע זה בפאר והדר. כתשורה לבעל היובל הוסכם על דעת כולם לקרוא את גן האתרוגים על שמו — גן שמואל.

לאחר זמן הועבר הגן, וכל שטחי הקרקע שבסביבתו, לרשות הקרן הקיימת לישראל וכאן הוקם הקיבוץ הנושא את השם ״גן שמואל״.

ב. חובבי ציון

הציפיה לגאולה

בפרק הקודם סופר כי ההחלטה על גן האתרוגים נתקבלה באסיפה של "חובבי ציון". מי הם "חובבי ציון" אלה? כשמם כן היו: יהודים האוהבים את ציון, שהתאגדו לתנועה הנקראת "חיבת ציון".

לכאורה, מה החידוש בדבר? — הרי מאז ומעולם הייתה חיבת ציון מושרשת עמוק בליבותיהם של כל ישראל והם התפללו לבניין ציון ולגאולת ישראל. שלוש פעמים ביום אמר כל יהודי בתפילתו: "ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים"; שלוש פעמים ביום שטח כל יהודי בקשתו "ולירושלים עירך ברחמים תשוב ותשכון בתוכה כאשר דיברת ובנה אותה בקרוב בימינו בניין עולם"; שלוש פעמים ביום הזכיר כל יהודי בתפילתו את ענות עמו בגולה וקיוה לגאולתו: "ראה נא בעניינו וריבה ריבנו וגאלנו גאולה שלמה למען שמך".

התקוה לגאולה והציפיה לקראתה לא נטשו אף פעם את עם ישראל במשך כל תקופת הגלות הארוכה. תמיד האמינו יהודים שהם עתידים להיגאל ולשוב לארצם ולעבוד בה את ה' כמצווה עליהם בתורה. בטוחים היו ש"לא יטוש ה' עמו ונחלתו לא יעזוב" והוא ישלח להם את משיח-צדקם להושיעם בניסים ובנפלאות.

אלא שגאולה זו לא תבוא בבת אחת ובפתאומיות, כי אם בשלבים ובהדרגה, כפי שמספרת האגדה (בשיר השירים רבה): "מעשה ברבי חיא הגדול ורבי שמעון בן חלפתא שהיו מהלכים בבקעת ארבל בעלות השחר וראו איילת השחר שבקע אורה. אמר רבי חיא הגדול לרבי שמעון בן חלפתא: רבי! כך היא גאולתם של ישראל — בתחילה היא באה קמעה קמעה, ואחר־כך היא מנצנצת ובאה".

גאולה בדרך הטבע

החידוש הגדול של חיבת ציון ומבשריה הראשונים היה בפירושם המעשי את שלבי הגאולה. הנה, לדוגמא, הרב צבי קאלישר (תקנ"ה—תרל"ה, 1795—1874) הסביר שהשלבים הראשונים של ראשית הגאולה יהיו בדרך הטבע — על ידי מעשי בני־אדם. לכן חייבים היהודים לעשות מעשים של ממש כדי לקרב את הגאולה. את הרעיון הזה העלה הרב קאלישר במכתב שכתב אל אבי משפחת רוטשילד העשירה בשנת תקצ"ו (1836).

גם הרב יהודה חי אלקלעי (תקנ"ח—תרל"ט, 1798—1878) סבור היה שעל היהודים להתאחד ולהתאגד ולהעמיד בראשם מנהיג שישתדל להשיג את הסכמת ממשלות העמים ליציאת היהודים מארצות גלותם ועלייתם לארץ ישראל. את דעתו זו הביע הרב אלקלעי בהקדמה לספרו "מנחת יהודה" שפורסם בשנת תר"ג (1843).

בעקבותיהם פרסם אף הרב מוהליבר את דעתו, בשנת תרל"ו (1876), כי הגאולה הסופית של עם ישראל אמנם תהיה פלאית ונסית. אך בשלביה הראשונים היא צריכה להיות מעשי ידיו של עם ישראל עצמו. הנס הגדול של גאולת ישראל הוא קצה הדרך של פעולה איטית והדרגתית שבדרך הטבע. עם ישראל אינו צריך, אפוא, לצפות באפס מעשה לגאולתו, אלא לקום ולהתארגן, לפעול ולעשות למען ארצו, לבנותה ולקוממה מחורבנה.

ניצני הגאולה

מה היה הגורם שעורר רבנים אלה לחשוב ולפעול למען התחלת הגאולה בדרך הטבע?

דורות רבים חיו היהודים בשכונות נפרדות, סגורות ומסוגרות, בגיטאות. חלו עליהם חוקים מיוחדים שהגבילום והפלו אותם לרעה מיתר האזרחים. כתוצאה מתמורות מפליגות בהלך־המחשבה, בסדרי השלטון ובאורח החיים של עמי אירופה המערבית באותה תקופה, חל שינוי גדול במצבם של היהודים בארצות מערב אירופה (גרמניה, אוסטריה, צרפת אנגליה ועוד). הם זכו שם לאמנסיפציה, שחרור, שיויון זכויות, ככל יתר האזרחים. אף היו בהם שעלו לגדולה, זכו לעושר רב ורכשו להם מעמד חשוב בחברה. בתחום הכלכלה תפסה משפחת רוטשילד מקום נכבד

ביותר. רשת הבנקים שלה הייתה פרושה על פני גרמניה, צרפת, איטליה, ואנגליה. בכוח עושרם הרב הייתה לבני משפחת רוטשילד השפעה רבה גם על המדיניות של ארצות מושבם. כמדינאים חשובים נודעו גם היהודים העשירים אדולף כרמיה בצרפת ומשה מונטיפיורי באנגליה. מלבד זאת קמו ליהודים אנשי מדע ידועי שם, סופרים, משוררים ואמנים.
בשינוי גדול זה לטובה של יהודי מערב אירופה ראו הרבנים האלה "אצבע אלוקים", מעין רמז משמים על החובה לפעול למען גאולת ישראל. אמונתם הייתה עזה כי עליית קרנם של יהודי ארצות המערב נועדה מאת הקב"ה לתת בידיהם כוח ועצמה לעשות למען גאולת ישראל בארצו. הם ראו בכך ניצניה הראשונים של הגאולה בדרך הטבע.

צרת יהודי רוסיה

בניגוד למצבם המשופר של יהודי מערב אירופה, הרי במלכות רוסיה — שהשתרעה באותם הימים גם על פולין, ליטא ויתר ארצות מזרח אירופה — חיו מליוני יהודים בשלטון מדכא, שגזר עליהם גזרות קשות חדשות לבקרים.
יהודי רוסיה ראו יהודים רבים במערב־אירופה, שבעקבות האמנסיפציה התקרבו אל בני העמים, שבתוכם ישבו, התקרבות יתירה, בתלבושתם, בשפתם ובתרבותם. לכן היו מהם שחשבו, כי היחס העוין הזה אל היהודים ברוסיה מקורו בדבקותם של היהודים בתורתם, באמונתם ובאורח־חייהם המיוחד והנבדל. הם האמינו, שאם היהודים יחדלו להתבדל ויידמו בתלבושתם ובהתנהגותם למשכילי הגויים, ישתנה היחס אליהם לטובה. יהודים אלה, שכונו "משכילים", השתדלו לדבר בשפת העמים, ללמוד את ספרותם, להתקרב אל הגויים ולהידמות להם ככל יכולתם. הם ניסו להסתיר ולהצניע את יהדותם ככל האפשר. אחד מהם, משורר ידוע, קרא ליהודים: "היה אדם בצאתך ויהודי באהליך". בעיניו אדם מן הישוב אינו נוהג ואינו מופיע כיהודי. כדי להתקבל על הגויים צריך להיות כמותם. מי שרוצה להיות נאמן ליהדותו יעשה זאת ב"אהלו" — בחדרי חדרים. בדרך זו קיוו המשכילים היהודים לזכות באמנסיפציה, בשחרור ושויון זכויות, כמו אחיהם בארצות המערב.

אך תקותם זו של משכילי היהודים נתבדתה עד מהרה. נסיונותיהם ומאמציהם להתקרב אל הגויים, לא זו בלבד שלא עלו יפה אלא אף גרמו ליתר שנאה מצד הגויים אל היהודים. בשנת תרמ"א (1881), בעקבות רצח הצאר אלכסנדר השני, פרצו פרעות ביהודים באזורים שונים ברוסיה — ובעיקר בדרומה, אשר לכן כונו "סופות בנגב". השלטונות הכריזו על פרעות אלה כעל תגובת העם על "הניצול היהודי". לא זו בלבד שלא הגנו על היהודים מפני הפורעים, הרוצחים והחומסים, אלא שהאשימו את היהודים עצמם בסבלם. השלטונות גזרו עליהם גזרות קשות חדשות והוסיפו להטיל הגבלות חמורות על מקורות מחייתם.

כתוצאה מהפרעות החל זרם עצום של פליטים יהודיים חסרי־כל לברוח לארצות המערב ולבקש לעצמם מפלט ומחייה. יהודי המערב הקימו ארגונים לשם עזרה לפליטים ובעיקר לעידוד הגירתם לארצות אמריקה.

ומה אמרו על כך משכילי היהודים, שתלו תקוות כה רבות בהשכלתם? רבים מהם הרגישו אכזבה עמוקה, התחרטו על שנתרחקו מעמם והחליטו לשוב אליו. חלק מהם חזר אף לבקר בבתי הכנסת, לצום בימי הצומות ולהשתתף בצער עמם ובתקותו לגאולה. מסקנתם העיקרית הייתה שעל היהודים לחזור למולדתם, שבה לא ייחשבו לזרים. הם הבינו עתה שהיהודים הם לאום הזקוק לארץ, למדינה עצמית.

אגודות להתיישבות בארץ ישראל

לשם פתרון בעיית יהודי רוסיה, אשר רבבות מהם נדדו כפליטים במקומות שונים, קמו אגודות רבות, בעיקר של בני־נוער, אשר טענו שהיציאה המבוהלת מרוסיה לא צריכה ליצור פזורה חדשה, "כשיות נדחות לכל עבר". במקום זה "נחוץ לבקש ולתור לכל הנודדים מקום מיוחד ובודד ששם יתאספו יחד חברים, עד כי ברבות הימים יהיו כל הליכות המדינה, חוקיה והתנהגותה בידי העברים לבדם ועל פיהם יהיו נחתכים" — כפי שנוסח בתעודת החברה "קיבוץ נדחי ישראל", שנוסדה במינסק בראשית 1882 (תרמ"ב). רעיון ההתיישבות בארץ ישראל וקיבוץ נדחי ישראל בתוכה היה הבסיס לכל אגודות חובבי ציון, שקמו אז ברוסיה, ובהן גם של אגודת בילי"ו (ראשי התיבות של הפסוק:

בית יעקב לכו ונלכה), אשר חבריה קמו ועלו לארץ ישראל בשנת תרמ"ב (1882).

הרב שמואל מוהליבר נרתם אז בכל חום לבו וכוחות נפשו לפעולה למען פליטי היהודים ויישובם בארץ ישראל. הא נסע למרכזי הפליטים והשתדל להשפיע על נדיבי היהודים בארצות המערב, שטיפלו בפליטים, להטות את זרם ההגירה לארץ ישראל. בשובו החל לפעול בין גדולי הרבנים למען הצטרפותם לרעיון שיבת־ציון. חלק מרבנים אלה חתמו יחד אתו על "קול־קורא", שבו נאמר בין השאר: "... אך אם ראוי ונכון לבקש מפלט לנודדים ונענים, המוכים והלוקים, דרך אחת היא — לעלות אל ארצנו הקדושה, אבל לא בחפזון ולא בבהלה, כי אם בדעת ובחשבון. לזאת הנכון מאד אשר בכל עיר יעשו להם אגודות ובכל אגודה יהיו לא פחות מעשרה אנשים... יקנו קרקע ויבנו בתים ויכינו כלי מחרשה ושורים ופרות וצאן... ואז יעלו לציון ברינה... ויהיה אם יצו ה' את דברו ויצליח לנו את הדרך הזאת, יהיה זה לבית מנוס אם חס ושלום תקום צרה. וזכות ארצנו הקדושה תעמוד לנו, שלא נדע מהיום עוד מכל צרה, וישכון ישראל לבטח. אמן".

כאשר נתכנסו נציגי כל אגודות "חובבי־ציון" לועידה כללית ביום י"ח חשון תרמ"ה (6.11.1884) בעיר קטוביץ, היה רבי שמואל מוהליבר אחד מראשי המדברים והמארגנים.

ועידת קטוביץ (תרמ"ה — 1884)

ג. תולדות חייו

שחרותו

בעיירה הקטנה הלובוקבה שליד וילנה, נולד בן לר' יהודה לייב מוהליבר ביום כ"ז ניסן תקפ"ד (1824), ונקרא שמו בישראל — שמואל. ר' יהודה לייב היה מוסמך לרבנות וגדול בתורה, אך פרנסתו הייתה ממסחר. משפחתו הייתה מן המיוחסות שבעיירה ובכל הסביבה. מסורת הייתה בידיה שמזה עשרים ושניים דורות היו בניה גדולי תורה, מהם ששימשו ברבנות ומהם שלא עשו את תורתם אומנותם. גם אביו, ר' יוסף, היה תלמיד חכם ידוע, אך לא עשה את תורתו קרדום לחפור בה ועסק במסחר.

הנער שמואל למד תורה מפי אביו והפליא את הכול בכשרונותיו ובשכלו החריף. בן ארבע למד חומש, בן שמונה — תלמוד, ובמהרה נתפרסם שמו בכל הסביבה כ"עילוי".

כמנהג הימים ההם נכנס לחופה בגיל צעיר — בהיותו בן חמש־עשרה — ושלוש שנים היה סמוך על שולחן חותנו. במשך שלוש שנים אלה שקד על התורה, הספיק לסיים את כל הש"ס וקנה בו בקיאות ועמקות. באותן שנים כבר החל להגיד שיעור קבוע בגמרא בפני תלמידי חכמים שבעיר. בתום תקופה זו הלך לישיבה הגדולה שבוולוז'ין ללמוד שם תורה מגדולי הדור. לאחר חצי שנה סמכו הללו את ידיהם עליו כרב בישראל.

ברם, גם הוא כאבותיו לא חפץ להשתמש בכתר תורה והיה לסוחר פשתן. במשך חמש שנים עסק במסחר, אך את עיקר זמנו הקדיש לתורה והיה מתכתב בענייני הלכה עם גאוני הדור.

בהיותו בן עשרים וארבע מתו עליו חותנו וחותנתו במגפה ומסחרו התחיל להתמוטט. רק אז נענה לבקשת בני עירו והסכים לקבל עליו משרת הרבנות בעיר מולדתו.

גדולתו של הרב מוהליבר בתורה ודרך הנהגתו הנבונה את בני עדתו עשו לו שם טוב בכל ערי ליטא ופולין. הוא נתבקש לרבנות בכמה קהילות ישראל מהגדולות והחשובות שבארצות אלה. הרב מוהליבר הצטיין ברבנותו כפוסק הלכות, כמרביץ תורה וכעוסק בצורכי ציבור באמונה.

בתור רב לקהילה הוא ראה את אחת מחובותיו העיקריות לדאוג לבני־עירו ולעמוד לימינם בעת צרה. דאגתו הייתה נתונה לכלל ולפרט כאחד.

הרב מוהליבר הקדיש תשומת לב רבה לענייני החינוך היהודי. הוא שקד על תקנת סדרי החינוך ודאג לקיומם התקין של מוסדות תלמוד התורה. הוא פרסם כמה מאמרים שבהם חיוה את דעתו בזכות השכלה כללית, נוסף על לימוד התורה, וכן דיבר בשבחו של לימוד המלאכה.

באחד ממאמריו הוא דורש להנהיג בתלמודי־התורה את לימוד המלאכה בהצביעו על כך, כי "אבותינו הראשונים היו עובדי אדמה ורועי־צאן; מגדולי חכמי התלמוד היו בעלי־מלאכות שונות וכל זה לא האפיל זוהר מעלתם. ונהפוך הוא כי על חכמתם הרבה נתוספו טהרת־הלב ומנוחת־הנפש".

אף בתביעתו להשכלה כללית סמך הרב מוהליבר על העבר: "כי הלא ידענו אשר לפני מאות שנים, הרבה מגדולי עמנו היו רופאים, פילוסופים, מורים בבתי־החכמה הכוללים וגם מהם אשר היו רבי־המלוכה והתעלו למשרות גבוהות במדינה ועם כל זה היו נאמנים לה' ולתורתו. ומדוע? — יען כי התחנכו בחינוך טוב, ויראתם קדמה לחכמתם, על־כן עמד טעמם בם וריחם לא נמר".

כתום שש שנים לישיבתו על כס הרבנות בעיר מולדתו הקטנה, שבהן חי חיי־צער, נתמנה לרב ואב־בית־דין בעיר שאקי, וגם בה כיהן כשש שנים. בשנת תר"כ נלקח אחר כבוד לעיר הפלך סובלק לפי המלצת גאוני הדור. כאן החל שמו להתפרסם לא רק בתור רב וגאון, אלא גם כעסקן ציבור רב פעלים. על פעולותיו הברוכות לטובת הציבור זכה לאות כבוד מאת הממשלה.

שמונה שנים שימש הרב מוהליבר ברבנות בסובלק עד שנתקבל לרב ולאב־בית־דין בעיר הפלך הגדולה ראדום. כאן כיהן פאר ברבנות חמש־עשרה שנה והמשיך לעסוק בצורכי ציבור במרץ רב. הוא הרביץ תורה ברבים והשמיע את תורתו לתלמידים שבאו אליו מכל הפלך לשמוע לקח מפיו.

שמו הלך לפניו הן כגדול בתורה הן כמנהיג ציבור. הוא לא הצטמצם בענייני עירו בלבד, אלא השתתף בדיונים ובהתייעצויות הנוגעות לכלל ישראל. בכל אסיפה כזאת היה הוא מחשובי המשתתפים ודעתו הייתה נשמעת בהערכה ובכבוד. בימי שבתו בראדום החל גם בעבודתו הגדולה למען ישוב ארץ־ישראל ובניינה.

למען ציון

הרב מוהליבר החל את עבודתו המעשית למען יישוב ארץ־ישראל בשנת תרל״ה. בשנה זו מלאו לשר משה מונטיפיורי תשעים שנה. בכל תפוצות ישראל העלו על נס את פועלו הרב לטובת עם ישראל, ובמיוחד למען היישוב היהודי בירושלים עיר הקודש. לאות הוקרה למונטיפיורי ולכבודו הוקמה קרן מיוחדת, ושמה ״מזכרת־משה״, שנועדה לתמוך ביישוב היהודי בארץ־ישראל. בכל קהילות ישראל נאספו כספים לקרן זו. ר׳ שמואל מוהליבר פעל רבות להתרמת בני־קהילתו והצליח לאסוף מהם סכום הגון. מאז הפך רעיון ישוב ארץ־ישראל לחזון לבו וחיי־רוחו.

בשנות תרמ״א ותרמ״ב נרתם ר׳ שמואל מוהליבר לפעולה למען הפליטים היהודים אשר נדדו לערי המערב עקב הפרעות ברוסיה. הוא השתדל שזרם ההגירה יופנה לארץ־ישראל ונסע ממקום למקום, כדי להשפיע על עשירי היהודים לתרום מכספם לפיתוח ההתיישבות בארץ ישראל.

בשנת תרמ״ג הוכתר הרב שמואל מוהליבר לרבה של ביאליסטוק — עיר ואם בישראל, אחת מן הקהילות הגדולות והחשובות שבקהילות ישראל בפולין. במשך חמש־עשרה שנות כהונתו בביאליסטוק הגביר את פעילותו לעניין יישוב ארץ־ישראל והקדיש לו את רוב זמנו ומרצו. לשם מטרה זו כיתת את רגליו מעיר לעיר וממדינה למדינה ודרש והטיף לעלייה לציון ולבניין חורבותיה. כל זאת עשה על חשבונו הפרטי, מבלי לקחת אף פרוטה מכספי הציבור. הוא היה שקוע כל כולו בענייני חיבת ציון ובעיות המושבות שבארץ־ישראל. בגלל התעסקותו הרבה בעניינים אלה נאלץ להיעדר הרבה מעירו. פרנסי־העיר, שלא תמיד ראו זאת בעין־טובה, היו רגילים להתלוצץ ולומר: ״רבנו הוא רבם של כלל ישראל ולעיתים גם רבה של ביאליסטוק . . . ״

בעבודתו הנמרצת למען ציון עסק עד ליומו האחרון — י״ט סיון תרנ״ח (1898).

על פעולותיו הברוכות כרב, כעסקן, כמנהיג וכחובב־ציון יסופר להלן.

ד. קוים לדמותו

(א) אהבת־ישראל וארצו

בפקחותו ניכר נער

מסופר על ר׳ שמואל מוהליבר, כי פעם אחת, בהיותו נער בין הנערים הלומדים חומש מפי המלמד ב״חדר״, בשעה שלמד פרשת ״חיי־שרה״, קם אחד הנערים ושאל את המלמד: ״למה צריכה התורה להאריך כל־כך בסיפור פרטי הפרטים של כל המשא ומתן שהיה בין אברהם אבינו לבין עפרון ובני חת בדבר קניית מערת המכפלה במחיר ארבע מאות שקל כסף עובר לסוחר? את כל זה יכלה התורה לספר לנו בקיצור רב יותר!״

ועד שהמלמד היה מהרהר בתשובה הראויה לשאלה זו, קפץ שמואל הקטן וענה:

— כפי הנראה באה התורה ללמדנו, כי בשעה שנבוא אנחנו לגאול את אדמת ארצנו הקדושה מידי זרים, נצטרך גם אנו לעמוד על המקח ולשלם מיטב כספינו בעד כל שעל אדמה...

הנה כי כן, כבר בילדותו הייתה נתונה מחשבתו לכלל ישראל ולארץ ישראל והרגיש כי מעשי אבות סימן לבנים.

כשגדל והיה לרב בישראל היו כל מחשבותיו ומעשיו מוקדשים לעמו ולארצו.

מצות פדיון שבויים

בשנת תרכ״ב (1863), ביושבו על כיסא הרבנות בסובלק, פרץ מרד של הפולנים נגד השלטון הרוסי. היו גם יהודים שתמכו בפולנים וסייעו להם במרידתם. הם האמינו שהפולנים הנתונים בשלטון מדכא מבינים לנפש היהודים וכאשר יצליחו להשתחרר ולעמוד ברשות עצמם, ייטיבו את מצב היהודים.

ר' שמואל מוהליבר לא תלה תקוות בפולנים ולא האמין בנצחונם. לכן הזהיר, וחזר והזהיר, את בני קהילתו להימנע מכל התערבות במרד זה. דעותיו ואזהרותיו של הרב הגיעו לידיעת השלטונות הרוסיים והם העריכו מאוד את עמדתו.

הצאר הרוסי שלח גדודי קוזאקים לדכא את המרד. אלה תקפו את הפולנים תושבי סובלק המתמרדים ובראש־השנה של אותה שנה גברו על המורדים והשתלטו על העיר.

הקוזאקים, שהיו מפורסמים באכזריותם ובפראותם, החלו מיד בתפיסת המורדים ובהוצאתם להורג. בין כסה לעשור נאספו גם שנים מחשובי היהודים כחשודים בעזרה למורדים. הם היו צפויים להעמדה לדין צבאי ולהוצאה להורג.

אימה גדולה נפלה על כל יהודי העיר. ימים נוראים כפשוטם וכמשמעם. בערב יום הכיפורים באו בני־ביתם של התפוסים אל ר' שמואל ובכו והתחננו לפניו, שישתדל אצל המושל הצבאי לשחרר את האסירים ליום הקדוש, יום הכיפורים.

ידידי הרב, מקורביו ובני־ביתו, יעצוהו שלא להכניס את עצמו בסכנה בשעת חירום כזו. אך ר' שמואל לא שעה לדבריהם והחליט ללכת ולהתייצב בפני המושל הצבאי ולשטוח בפניו את בקשתו, להרשות לתפוסים להתפלל ביום הכיפורים עם כל בני עדתם.

כשהציע ר' שמואל את בקשתו בפני המושל הצבאי, התמלא הלה חימה ובהרמת קול ענה לרב :

— על מורדים במלכות אתה בא לבקש ? !

הרב לא נבהל ובשקט ובביטחון אמר לו :

— כל תושבי העיר, כיהודים כנוצרים, יודעים שנאמן אני למלכות. בתור רב העיר אני זכאי לדרוש ממך לכבד את נאמנותי. אם תואיל לשחרר את שני היהודים, הנני ערב לך ששניהם ישובו ויתייצבו לפניך מיד לאחר החג.

המושל, שכיבד את הרב על נאמנותו, נעתר לבקשתו וציוה לשחרר את שני היהודים על אחריותו האישית של הרב.

כשנכנסו שני התפוסים לבית־הכנסת, פרץ כל הקהל בבכייה וביללה. כל אותו יום הכיפורים הרבו כולם בתפילה ובתחנונים. וככל שפנה היום והלך, התגברו הקולות והיללות ובקעו רקיעים. כשנסתיימה תפילת נעילה ושני התפוסים ניגשו לרב להיפרד ממנו, כדי לחזור לכלא, געה בית־הכנסת כולו בבכי מר.

מה הופתעו הכול כשר׳ שמואל הרגיעם :
— מה לכם בהולים ? ראשית, התפללו ערבית עם כל הקהל ואח״כ לכו לבתיכם והפסיקו הצום !
התפללו התפוסים ערבית עם כולם, ברכו זה את זה בשנה טובה, קידשו הלבנה והלכו לבתיהם להפסיק הצום. לאחר הסעודה חזרו ובאו התפוסים לביתו של ר׳ שמואל — מוכנים ומזומנים לחזור לבית האסורים.
— מה אתם נחפזים ? — גער בהם ר׳ שמואל — לכו לבתיכם ולינו עד הבוקר. הרי ערבתי לכם כי לאחר יום הכיפורים אחזירכם לידי המושל, ומכיון שאצל הגויים הולך הלילה אחרי היום, יש לי פנאי עד למחרת בבוקר כדי לקיים הבטחתי.
בלילה עזבו הקוזקים פתאום את העיר, מטעמי מלחמה, ושני היהודים ניצלו . . .

(ב) עם גבירים

ר׳ שמואל השתדל לרכוש את לבם של עשירי היהודים לרעיון חיבת ציון ולהשפיע עליהם לתרום מכספם לרכישת קרקעות והקמת מושבות בארץ ישראל. בשיחותיו אתם נהג כלפיהם בנימוס ובכבוד, בתקיפות ובאומץ לב.

כבוד עצמי

העיר לבוב שבגליציה הייתה אחד המרכזים, שבהם הצטופפו רבבות פליטי הפרעות ברוסיה בשנת תרמ״א (1881). כמה מעשירי היהודים, שבארצות המערב, ועסקניהם החשובים, התאספו שם לשם טיפול בפליטים וארגון נסיעתם לאמריקה. גם הרב שמואל מוהליבר בא ללבוב, כדי להשתדל להטות את זרם ההגירה לארץ־ישראל. הוא נפגש שם עם עשירים ועסקנים אלה והתיידד עם כמה מהם. קשרי ידידות הדוקים נקשרו במיוחד בינו לבין הברון מונטגו מאנגליה, שמאוחר יותר זכה אף בתואר ״לורד״. הברון הוקיר מאוד את מסירותו ונאמנותו של הרב מוהליבר למטרותיו הנעלות וכיבדו ביותר.
כאשר עמד הרב מוהליבר לעזוב את לבוב ולחזור למקומו, בא הברון

מונטגו ללוותו. תוך כדי דיבור הוציא הברון חמישים לירות שטרלינג מכיסו והושיטם לרב.
שאלו הרב :
— מה טיבו של כסף זה ?
ענה הברון :
— לכבוד תורתו לכיסוי הוצאותיו.
נפגע ר' שמואל עד עומק נפשו, החזיר את שטר הכסף לברון ואמר :
— יהי נא כסף זה לאדוני, כי מי יחזיר לכב' את הוצאותיו ?
הברון התרשם עמוקות מגודל רוחו של הרב וביקש את סליחתו.
כשש שנים לאחר מכן, כאשר ערך הברון מונטגו, ביקור מקיף בערי רוסיה, כדי לעמוד על מצב היהודים שם, סר במיוחד לביאליסטוק, שבה כבר כיהן ר' שמואל כרב, כדי לחלוק לו כבוד. הוא לא הסכים להתאכסן בשום מלון, או אצל מישהו מעשירי העיר, כי אם אצל הרב בלבד.

פקחות ותקיפות

הרב שמואל מוהליבר הגיע לפטרבורג, עיר הבירה של רוסיה באותם הימים, באחת מנסיעותיו בענייני חיבת ציון. הישיבה בפטרבורג, כמו בערי רוסיה החשובות האחרות, הייתה אסורה על יהודים סתם ; רק עשירים מופלגים ובעלי־זכויות מיוחדות היו רשאים לגור בה. הרב מוהליבר נפגש שם עם הברון יוזל־יוסף גינצבורג, שבזכות עשירותו המופלגת ומפעליו הכלכליים החשובים — משרפות יי"ש, בנקאות, מסילות ברזל ומכרות זהב — הוענק לו תואר האצולה "ברון". ר' שמואל העלה בפני הברון את רעיון ישוב ארץ־ישראל, כתכנית להצלת יהודי רוסיה הנמקים ב"תחום המושב".
התפתח ויכוח ביניהם אם אמנם רעיון זה הוא מעשי. הברון טען כי אין סיכוי לתכנית זו הן מבחינה מדינית הן מבחינה כלכלית. מבחינה מדינית — כי ממשלת תורכיה, ששלטה אז בארץ־ישראל, אינה מתייחסת לכך באהדה ; מבחינה כלכלית — מפני שהארץ שוממה ויהודי רוסיה אינם מוכשרים לעבודת האדמה.
הרב מוהליבר ענה על כל השגותיו של הברון בתבונה ובפקחות והוכיח לו שאין בהן ממש עד שנסתתמו כל טענותיו.
כשראה הברון כך העלה נימוק מסוג אחר להתנגדותו :
— כבוד תורתו מאמין בודאי, כי משיח עתיד לבוא ולהחזיר לנו את

ארץ־ישראל ; איך, אפוא, רב שכמותו עושה תעמולה לדחוק את הקץ ואיננו מחכה לבוא המשיח ?

עמד ר' שמואל על רגליו וענה בתקיפות ובעוז :

— אדוני הברון ! כל זמן שהתוכחת אתי בשאלות מדיניות וכלכליות, התייחסתי לטענותיך בכל כובד הראש הראוי, אף שלא הסכמתי אתן. הרהרתי בלבי : בעניינים אלה אולי בקיא הברון יותר ממני. אך עכשיו, כשהעלית טענות מתחום האמונות והדעות, יסלח נא לי אדוני הברון, נושא זה הוא עניין לרבנים ובו אני בקיא יותר ממך !

חיוך רחב התפשט על פניו של הברון והוא אמר :

— נעניתי לך, כבוד הרב, ואשאיר לך ולחבריך הרבנים את עניין המשיח ! אך, אנא, הואל נא להסביר לי, מה יקרה אם אמנם תצליחו, אתם חובבי ציון, להקים בארץ ישראל מדינה יהודית — התוכל מדינה זו להחזיק מעמד אגב שמירת שבת כהלכתה בחרושת, בתחבורה, בצבא ובמשטרה ?

זקף עליו ר' שמואל את עיניו ואמר לו בחביבות :

— שוב מתערב אדוני, הברון, בעניינים שאינם שייכים לו כלל. אנא, העמד אותנו הרבנים בניסיון, סלול נא מסילות ברזל בארצנו, בנה בה בתי־חרושת, יסד מושבות, ותיוכח שהרבנים ימצאו פתרון הלכתי לכל הבעיות הטכניות, כשם שמצאו פתרונות לכל הבעיות שצפו ועלו במשך הדורות. תורתנו תורת־חיים היא, כפי שנאמר : "וחי בהם !"

נועם וחכמה

ושוב מעשה, שבא ר' שמואל לאחת מן הערים הגדולות בענייני חיבת־ציון. נתכנסו לכבודו רבני העיר, נכבדיה ועשיריה, ור' שמואל ישב ודרש בפניהם בשבחה של ארץ־ישראל ובמצות ישובה, שהיא שקולה כנגד כל המצוות שבתורה. לפיכך, חובה קדושה מוטלת על כל איש מישראל, ובייחוד על העשירים שבהם, לסייע בממונם ביישוב ארצנו הקדושה.

משסיים ר' שמואל את דבריו, קם אחד מן הנאספים, איש עשיר, תלמיד־חכם ויראי־שמיים ואמר לו :

— רבנו, רוצה אני לתרום את תרומתי בעין יפה וביד רחבה, אבל הלא רבנו יודע, כי רבים מגדולי הדור מתנגדים לרעיון זה — הן מפני שיש בכך משום דחיקת־הקץ, הן מפני שהרבה מהעוסקים בכך אינם יראי־חטא ואינם מקיימי מצוות. משום כך אני חושש, ורבים כמוני, כי כל

מה שנתרום לטובת היישוב יהיה בבחינת מצווה הבאה בעבירה ושכרנו יצא בהפסדנו.

השיב לו ר' שמואל:

הבה אמשול לך משל: באחת מן העיירות, שהייתה מפורסמת כמקום תורה, ישב צעיר אחד, שבא הנה ממרחקים, כדי להסתופף באהלה של תורה ולהתאבק בעפר רגליהם של חכמים. אביו שלח לו כפעם בפעם סכומי כסף לפרנסתו. כיון שלא הייתה לו כתובת קבועה, שלח לו את הכסף לפי כתובתו של שוחט-העיירה. פעם אחת קיבל הצעיר ידיעה מאביו שביום פלוני שלח לו סכום כסף ידוע. כיון שהצעיר לא קיבל את הכסף מידי השוחט, פנה אליו וביקש ממנו את הכסף.

— לא היו דברים מעולם — טען השוחט — לא הגיעה לידי אף פרוטה אחת.

תבע הצעיר את השוחט לדין תורה.

פסק הרב: השוחט חייב שבועה.

הוציא השוחט מכיסו את הסכום, שתבע הצעיר, והניחו לפני הרב, כדי שימסרם לידי התובע ואח"כ נשבע בנקיטת חפץ כי הכסף לא הגיע לידיו מעולם.

הרב וכל הנוכחים תמהו על השוחט:

ממה נפשך, אם שילמת — למה נשבעת? ואם נשבעת — למה שילמת?

החזיר להם השוחט:

אילו הייתי נשבע ונפטר, היו חושדים בי, כי אכן קיבלתי את הכסף ונשבעתי שבועת שקר. אילו הייתי משלם ולא נשבע, היו חושדים בי כי אמנם ניסיתי להעלים את הכסף שקיבלתי ורק מיראת השבועה חזרתי בי והשבתי את הגזילה. עכשיו ששילמתי ונשבעתי, הרי הכול יודו שלא שלחתי ידי בכספי הזולת ושבועתי שבועת אמת.

ורבי שמואל סיים:

כך הוא הדבר אף בעניין ישוב ארץ־ישראל, שאנו עוסקים בו. מי שמעמיד פנים של ירא־שמים ובא בטענות על היישוב והעוסקים בו, יתן תחילה את תרומתו ואחרי כן יבוא ויטען; אזי יידעו ויאמינו הכול שטענתו יוצאת מן הלב ופיו ולבו שוים. אולם מי שבא בטענה, אך כסף איננו נותן, יש מקום לחשוד בו, שכל טענותיו לא באו אלא לפטור עצמו מן הממון...

נכנסו הדברים ללבו של אותו עשיר, הוציא מכיסו סכום כסף הגון ומסרו לר' שמואל...

— עכשיו, אמר ר' שמואל בקורת־רוח, ראוי אתה לתשובה כעניין, כדי להרגיעך שתרומתך כולה מצוה היא ושכרך הרבה מאד. מצות ישוב ארץ־ישראל היא מצות "עשה" מן התורה, שחייבים אנו לקיימה גם בזמן הגלות, כפי שכתב הרמב"ן. ואשר לטענה שיש בכך משום "דחיקת־הקץ" — הבה נבדוק את הענין.

ניגש ר' שמואל לארון הספרים, הוציא גמרא מסכת "כתובות", פתחה בדף קי"א, עמ' א', והראה לאותו יהודי ולכל יתר הנוכחים את הכתוב שם, שבין השבועות שהשביע הקב"ה את ישראל, ישנה גם שבועה שלא ירחקו את הקץ; ומפרש רש"י שם — "בעוונם". דהיינו, בני־ישראל עלולים לגרום לריחוק הקץ ולהמשכת הגלות על־ידי עוונותיהם. אך רש"י מוסיף, שישנה גם גירסה אחרת, "ידחקו", ועליה הוא אומר: "שלא ירבו בתחנונים יותר מדי".

אם כן — אומר ר' שמואל — גם לפי הגירסה השנייה הושבענו רק שלא להרבות בתחנונים לדחיקת הקץ, אך במעשים לא רק שאין איסור להרבות, אלא שמצוה עלינו לעשות ולפעול בכל כוחנו ליישוב ארץ־ישראל — והקב"ה יברך את מעשי־ידינו.

ואשר לטענה שרבים מן המתיישבים אינם שומרי תורה — צר לי מאוד על כך, שדוקא אלה שנתרחקו מן המסורת, הם המוסרים את נפשם על בניין הארץ. אדרבה, ירבו שומרי תורה ומצוות לעלות לארץ־ישראל לבנותה, ישרו מרוחם עליה וישפיעו גם על האחרים להיטיב את דרכם.

נאה דורש ונאה מקיים

ר' שמואל היה לא רק נאה דורש, אלא גם נאה מקיים. ידו הייתה פתוחה לכל דבר שבצדקה, ובייחוד לענייני ישוב ארץ־ישראל. כשהיו באים לבקשו שימליץ בפני בני קהילתו לתרום לדבר שבצדקה, רגיל היה הוא עצמו להרים ראשון תרומה נכבדה, כאחד מעשירי־העיר, ולרשום את סכום תרומתו על גליון למען יראו בני קהילתו וכן יעשו.

כשראו פרנסי ביאליסטוק שרבם מפזר את רוב שכרו לצדקה ולצורכי ישוב ארץ־ישראל ואין משכורתו מספקת כדי מחייתו, החליטו להוסיף על שכרו. נכנס אליו פרנס הקהילה ובישר לו על־כך.

— והדיינים, והשוחטים, והמנקרים ויתר משרתי הציבור — האם גם להם אתם מוסיפים על שכרם? — שאל ר' שמואל.

— לא, רבנו — השיב הפרנס — קופת הקהל איננה עשירה כל־כך, כדי להגדיל משכורתם של כל "כלי־הקודש".
— אם כן — אמר ר' שמואל — גם אני אינני רוצה בתוספת על משכורתי...

קונה את לבו של הברון בנימין רוטשילד

התארים "אבי־הישוב" ו"הנדיב הידוע" נקשרו ככתרים לראשו של הברון בנימין (אדמונד) רוטשילד. אם אנו באים לספר את כל גודל מעשיו של הברון רוטשילד ובני משפחתו למען ישוב ארץ־ישראל אין אנו מספיקים. די לנו אם נזכיר כי כמה מן המושבות שנוסדו בארץ־ישראל ע"י חובבי־ציון היו במצב קשה וחמור ביותר. אגודות חובבי ציון ברוסיה הצליחו לאסוף רק סכומי כסף קטנים, שלא היה בהם כדי לתמוך תמיכה מספקת במושבות העלובות והעניות. המתיישבים היו חסרי ניסיון חקלאי ולא ראו ברכה רבה בעמלם. בקצרה — סכנת כישלון ריחפה על ראשית ההתיישבות היהודית בארץ־ישראל. הברון רוטשילד הוא שעמד ליישוב היהודי כמושיע בעת צרה והציל בכספו הרב את המושבות. בזכותו התפתח היישוב היהודי בארץ־ישראל, התבסס והתרחב.
כיצד הגיע הברון רוטשילד לפעולה למען ישוב ארץ־ישראל?
מעשה שהיה כך היה: בסוף שנת תרמ"ב (1882) ראה הרב שמואל מוהליבר צורך דחוף לנסוע לערי המערב להשפיע שם על עשירי היהודים ונדיביהם לעמוד לימין היישוב היהודי בארץ־ישראל ולדבר על לבם לייסד מושבות נוספות, כדי ליישב בהן יהודים נרדפים מרוסיה. לצורך זה עבר על פני ערים רבות שבגרמניה והתדפק על דלתותיהם של רבים מעשירי היהודים. אבל כל עמלו עלה בתוהו, הוא לא זכה לאוזן קשבת וללב־פתוח.
ר' שמואל עזב את גרמניה מאוכזב ומדוכא ושם פעמיו לפריס, בירת צרפת, לנסות שם את מזלו. בפריס ישב אז הברון הירץ גינזבורג, מעשירי היהודים שברוסיה. לפי שמועה, שנתפשטה בימים ההם, החליט הברון גינזבורג לנדב סכום כסף גדול, כדי לייסד מושבה בארץ־ישראל בשביל חמישים משפחות יהודיות. ר' שמואל ביקש להשפיע על הברון גינזבורג להחיש את ביצוע החלטתו זו. כן קיוה להטות את לבם של ראשי חברת "כל ישראל חברים" (אליאנס), שיסדו לפני שתים־עשרה שנה את ביה"ס החקלאי "מקוה־ישראל", שוב לחדש את פעולתם בארץ־ישראל. אבל

הברון בנימין (אדמונד) רוטשילד בצעירותו

כמה נעצב ר׳ שמואל, כשנתברר לו, בבואו לפריס, כי הן בטחונו בברון גינזבורג, הן תקותו לעזרה מ״כל ישראל חברים״, הם חסרי שחר. כאחיהם בגרמניה, כן גם יהודי צרפת התייחסו אז בביטול לרעיון ישוב ארץ־ישראל.

הרב מוהליבר לא אמר נואש. הוא פנה אל הרב צדוק הכהן, מי שהיה באותם הימים ראש רבני צרפת, בניסיון להשפיע עליו לתת את ידו להקמת מושבות בארץ־ישראל למען יהודי רוסיה. הרב צדוק הכהן האזין בכובד ראש לדברי הרב מוהליבר, אך העיר במנוד ראש: ״האמנם מוכשרים ומוכנים יהודי רוסיה לעבודת־אדמה?״ הערתו זו של הרב צדוק הכהן העכירה מאוד את רוחו של הרב מוהליבר, והוא ענה לו כדברים האלה: ״האם מכירים אתם את אחיכם יהודי רוסיה? אתם, יהודי צרפת, דנים עליהם רק לפי אלה הבאים אליכם לבקש תמיכה ועזרה. דע לך, כבוד הרב, שרוב רובם של יהודי רוסיה מתפרנסים מעמל כפיהם, אינם בזים למלאכה ואינם נרתעים מעבודת אדמה. אם רק יינתן להם לעשות זאת ויקבלו הדרכה מתאימה יצליחו במעשה־ידיהם״.

דברים נמרצים אלה שיצאו מעומק לבו של הרב מוהליבר נכנסו ללבו של הרב צדוק הכהן ובו במקום החליט לעזור לר׳ שמואל בשליחותו.

״אם אין תקוה מאנשי ״כל ישראל חברים״ ומהברון גינזבורג״ — אמר — ״הרי ישנו פה ברון אחד, צעיר לימים, אולי כדאי לנסות לדבר איתו על אודות הרעיון הזה״. אמר ועשה. על־פי השתדלותו הואיל הברון הצעיר, בנימין רוטשילד, לקבוע ראיון לרב מוהליבר ביום א׳ דסוכות אחר־הצהרים.

בלב נפעם התייצב ר׳ שמואל בפני הברון בשעה היעודה.

על הפגישה הגורלית הזאת סיפר ר׳ שמואל עצמו למקורביו כדברים האלה: ״אל הברון הלכתי בלוייתו של הרב צדוק הכהן ומר מיכאל ארלנגר. הם היו המתוכים ביני לבין הברון ועל־ידם קבע לי זמן לראיון. בשעה הקבועה נכנסנו ללשכתו. הברון הושיט לי את ידו ובתנועה קרה ומנומסת הראה לי על הכיסא שעמד סמוך לשולחנו.

״מה שאלתך, רבי״ שאלני בנימוס, אך בקרירות.

הרגשתי שהוא מתייחס אלי כאל אחד מאותם עשרות רבנים מארצות שונות, לבושים בלבוש רבני כמוני, שהיו פונים אליו לתמיכה ולעזרה, מי לצורך עצמו ומי לצורך חברה, או אגודת צדקה כלשהי, ושהיו נפטרים ממנו בתודה ובברכה על כל נדבה שהיה מועיל להעניק להם בידו

הרב צדוק הכהן ראש רבני צרפת

הפתוחה והרחבה. ואני הרי לא נדבה באתי לבקש ממנו, כי אם לקנות את לבו לרעיון גדול של ישוב ארץ־ישראל. הרהרתי בלבי, כיצד להשפיע עליו שיידע להכיר בהבדל זה ושיתייחס לדברי בכובד הראש הראוי? אכן, ברגע הראשון נסתתמו דברי. אולם תיכף ומיד נזכרתי במטרה הגדולה, שלשמה נסעתי הנה, ולא השגחתי בכוחותי הדלים ובמצב בריאותי הרופף, התעודדתי ואמרתי:

יסלח לי אדוני, הברון, אם דברי אליו יהיו בנוסח שאני רגיל לדבר לבני־עדתי. רב אנכי, רב מבית המדרש הישן, ורגיל אני לדבר במשל ובמליצה.

בת־צחוק ריחפה על שפתיו ובפנים מסבירות ובטון חם ולבבי אמר לי:

— בחפץ לב אקשיב לדבריך.

— מיום שעמדתי על דעתי — פניתי אליו — אני מבקש פתרון לשאלה קשה וחמורה: מפני מה נבחר משה רבנו, שהיה כבד־פה וכבד־לשון, להיות רועם ומנהיגם של ישראל, להוציאם מארץ מצרים ולהוליכם לארץ־ישראל? הרי בתור מנהיג מדיני היה עליו לבוא בדברים עם מלך מצרים ועם שרי המלוכה. כידוע, אחד התנאים ההכרחיים בהנהגה מדינית הוא להיות בעל־לשון, להשפיע בכוח הדיבור. והרי תנאי הכרחי זה חסר למשה רבנו! ימים רבים ישבתי על מדוכה זו ולא מצאתי לה פתרון. אולם בנסיעתי הנה כשהגיע לידי להיעשות שליח־מצוה לשם ישוב ארץ־ישראל, אורו עיני ואמצא פתרון נכון.

הברון חייך ושאל: ומהו פתרון זה?

— משה רבנו נבחר להיות לא רק מנהיג ישראל אלא גם נותן התורה — עניתי. הוא נבחר מפי הגבורה לא רק להוציא את בני ישראל ממצרים, אלא גם להביאם למעמד הר־סיני ולמסור להם את התורה. אילו היתה למשה רבנו לשון־לימודים; אילו היה יודע להשפיע על אנשים בכוח פיו ובדיבור שפתיו — היו המינים ושונאי־ישראל טוענים שהתורה אינה מן השמים, אלא משה השפיע על יוצאי־מצרים בקסם לשונו וביפי דבריו. אולם, כשקיבלו בני ישראל את התורה מיד משה אף־על־פי שהיה כבד־פה וכבד־לשון, הרי זו ראיה ומופת שהשכינה הייתה מדברת מתוך גרונו והוא היה שליח ה' למסור את התורה לישראל.

אדוני הברון! — הוספתי לדבר — לפני שולחן זה באים צירי מדינות, שליחי עמים כבירים, באי־כוח מוסדות כספיים, ובפיהם הצעות ותכניות שונות, על בניין מסילות ברזל, על חפירת תעלות ועל עסקים מעסקים שונים. כולם באים אליך מצוידים בידיעות רחבות ועשירות על העניין

שהם דנים בו, ובכוח לשונם הם מבררים ומלבנים בפניך את הצעותיהם ותכניותיהם ואת הרווח הגדול שיצמח לך מקבלתן.
גם אנוכי באתי אליך, שליח מאת אחי בני־עמי, בהצעה גדולה וחשובה שנשמת עמנו תלויה בה — ישוב ארץ־ישראל. אולם כבד־פה וכבד־לשון אנוכי לברר לפניך את גודלה וחשיבותה, את האושר הצפון בה לך ולעמך. אם תשמע להצעתי ותיענה לבקשתי להחיות את הארץ השוממה, אין זה אלא משום שגורל עמך האומלל, הדווי והסחוף נגע ללבך! ואם גם לא תשים לב לדברי וריקם תשלחני מאיתך — לא אתחרט על נסיעתי הקשה, שעלתה לי בכל כך הרבה יסורי גוף ונפש. אנוכי מלאתי את חובתי המוטלת עלי. עשיתי את שליחותי.
הברון שקע בהרהורים ולאחר רגעי דומיה ארוכים אמר:
רבי! אם באת לבקש ממני עזרה כספית לצורכי העבודה הזאת, נקבה את הסכום הדרוש — ואתנה. אבל, אם באת לרכוש את נפשי, חייב אני תחילה להימלך עם לבי ולעשות ראשית־כל ניסיון כלשהו למען דעת איך יפול דבר.
כאן העזתי ואומר:
אדוני הברון! גם אנחנו איננו יודעים עדיין את העניין על־פי הניסיון, כי זה קרוב לאלפיים שנה שנתרחקנו מארצנו ומעבודת אדמתה, ועל־כן לא נוכל גם אנו לומר בהחלט כי הצלחתנו מובטחת. אולם אנו מקוים כי ה' יברך את פעלנו ואת חפצנו ישלים".
בדברים אלה נפרד ר' שמואל מהברון רוטשילד.
התוצאה ידועה — הברון רוטשילד נרתם בכל לבו ונפשו למפעל ישוב ארץ־ישראל, תמך במושבות הוותיקות, הקים מושבות חדשות רבות ויסד מפעלים כלכליים בארץ־ישראל, ששימשו יסוד לתקומת מדינת־ישראל.

בין ארגנטינה לארץ־ישראל

הברון הירש, אחד מעשירי היהודים בגרמניה, שצרת היהודים ברוסיה נגעה ללבו, פרסם ברבים, כי החליט להקציב סכומי כסף גדולים מאוד למען התיישבות יהודים בארגנטינה. הרב מוהליבר מיהר לנסוע אליו, כדי להשפיע עליו להקדיש לפחות חלק מהכסף הזה למען ישוב ארץ־ישראל. ההצלחה לא האירה לו פנים: אחרי עיכובים ודחיות ארוכות, ענה הברון כי הוא ישלח שליח מיוחד לארץ־ישראל, כדי לברר את המצב ורק אחר־כך יחליט אם לעשות דבר־מה למען ישוב ארץ־ישראל.

בעקבות זאת, התכנסו בווארשה, בראשית שנת תרנ"א, כמה מחשובי העסקנים של חובבי ציון בראשות הרב מוהליבר לפגישה עם נציגו של הברון הירש. הלה ניסה להשפיע על הנוכחים לתמוך בהגירת יהודים לארגנטינה והתיישבותם שם. על אותה פגישה מספר מנחם אוסישקין:

"וזוכר אני את הערב הגדול הזה שנמשך משמונה עד שלוש וחצי אחרי חצות הלילה. כולנו היינו במצב רוח מדוכא. אין תקוה, אין זיק של אור. והזקן אשכנזי, מנכבדי וורשה ונציגו של הברון הירש, עומד ומצדד ביישובה של ארגנטינה. הכול יש פה — ארץ רחבת־ידים, הסכמה של הממשלות ארגנטינה — לכניסה, ורוסיה — ליציאה. והעיקר — מאות מליוני שקלי כסף במזומנים...

והנה קם הזקן שבחבורה — הרב מוהליבר — ובקול נמוך, אבל חזק ואמיץ, דיבר כשעה תמימה — זה היה כבר אחרי חצי הלילה — והוא ניחם את כולנו, לבלי להתייאש ולא לאבד את תקותנו. נצח ישראל לא ישקר — קרא הרב מתוך עומק לבו — נסבול ונשאר נאמנים לארצנו. בל נלך אחרי אור מתעה! הרוח חזק יותר מהחומר! לפרוטות הדל יש כוח מעשי יותר מאשר למליונים של הברון!

ואל נציגו של הברון אמר:

אמור נא לברון שאנו מאחלים לו בריאות, אריכות ימים והצלחה בכל מעשי־ידיו. אבל אנחנו נלך לציון!"

לאחר פטירתו של הברון הירש בשנת תרנ"ז, עשה הרב מוהליבר מאמצים גדולים להטות את לב מנהלי החברה להתיישבות (יק"א), שהקים, לראות בהתיישבות היהודית בארץ־ישראל את אחת ממטרותיה העיקריות. בהתכתבות בנושא זה שהיתה בין הרב מוהליבר לבין מנהל יק"א טען כלפיו האחרון: "אנחנו רוצים לברוא יהודים בני המאה העשרים ואתם בפלשתינה שלכם תבראו בוודאי בני המאה השתים־עשרה..."

ענה לו הרב מוהליבר: "טעית! אנחנו רוצים לברוא בארץ־ישראל שלנו לא בני המאה העשרים ולא בני המאה השתים עשרה, אלא יהודים מטיפוס אחר לגמרי — יהודים שמצד אחד יהיו בני המאה השלושים, אבל מצד שני יהיו מבני התקופות שקדמו לכל ספירת "המאות", יהודים מתקופת הנביאים והחשמונאים".

אכן, למרות עמידה זו של מנהל החברה, נשאו מאמציו של הרב מוהליבר פרי בסופו של דבר, ולאט לאט החלה יק"א בהושטת עזרה גם למושבות שבארץ־ישראל.

ה. הוגה־דעות ומדינאי

בין חרדים למשכילים

רעיון חיבת־ציון וישוב ארץ־ישראל היה ראש מאוייו ותמצית חייו של הרב שמואל מוהליבר. הוא האמין שהעבודה למען ישוב ארץ־ישראל היא עניין כלל־ישראלי, משותף לכל חלקי האומה. בפעולה משותפת של משכילים־חילוניים ורבנים־חרדים להגשמת מטרה נעלה זו ראה בסיס איתן לאחדות האומה.

מצד אחד השתדל לפעול בכל כוח השפעתו על המנהיגים החילוניים של חובבי־ציון למנוע כל פגיעה בדת ובקודשי ישראל בתנועת חיבת ציון ובמושבות בארץ־ישראל; ומצד שני עשה מאמצים רבים לקרב לרעיון חיבת ציון את גדולי הרבנים ואת המוני בית־ישראל, החרדים לדבר ה', כדי שיגבירו את הכוח הדתי בתוך מחנה חובבי־ציון.

בראש חובבי־ציון עמד הועד האודיסאי בהנהגתם של י"ל פינסקר ומ"ל לילנבלום, שנחשבו למשכילים־חילוניים. לפי דרישתו של הרב מוהליבר, וביוזמתו, צורפו להנהגת חובבי־ציון חמישה גבאים יועצים, שלומי אמוני־ישראל, ובהם הנצי"ב (ר"ת של נפתלי צבי יהודה ברלין) מוולוז'ין, הרב מרדכי אלישברג והוא עצמו.

אחד העניינים ששימשו נושא לדיון ולויכוח בין החלק הדתי לבין החלק החילוני של הנהגת חובבי־ציון הייתה התנהגותם של הבילויים תושבי גדרה. הללו, שהיו אז סטודנטים צעירים, נחשדו שאינם מקפידים על שמירת המצוות. הבילויים היו אהובים וחביבים ביותר על ההנהגה החילונית של חובבי־ציון, לכן הקציבו למושבתם גדרה את רוב הכספים, שעמדו לרשותם. הרב מוהליבר וחבריו דרשו לתבוע מהבילויים שלא לפגוע בקודשי ישראל. הם חששו שאם אמנם אורח־חייהם יהיה בניגוד לתורה יגרום פרסום הדבר בתפוצות־ישראל להסתייגות של החרדים מתמיכה ביישוב־הארץ.

גם ד"ר פינסקר הכיר בצדקת דרישה זו והודיע לנצי"ב מוולוז'ין...
"... אין אני מסופק אפילו רגע אחד, כי אחינו המתיישבים בארץ־הקדש צריכים להיות נאמנים עם ה' ועם תורתו הקדושה".
עם זאת תבעו הרב מוהליבר וחבריו, שהנהגת חובבי־ציון תקדיש יותר תשומת לב ותמיכה למושבות פתח־תקוה ויסוד המעלה, שתושביהן היו יראי־שמים ומקפידים על שמירת המצוות.

נסיעתו לארץ־ישראל

מראשית יסודן פעלו אגודות חובבי־ציון בסתר ובחשאי, מחשש פגיעתה הרעה של ממשלת הרשע של הצאר הרוסי. כמה מעסקניה החשובים של תנועת חיבת־ציון השתדלו להשיג את רישיון הממשלה הרוסית לפעולותיה, בתקוה שרישיון כזה יתן אפשרות להרחבת הפעולה והגברתה. רשיון כזה הושג באמצע שנת תר"ן, ובעקבותיו זומנה באודיסה ועידה רשמית של חובבי־ציון ביום ז' אייר תר"ן. הרב מוהליבר נתכבד בועידה זו בכבוד רב מצד כל המשתתפים בה. אחת מהחלטותיה של הועידה היתה לשגר לארץ־ישראל משלחת מיוחדת לבדיקת המצב במושבות ואפשרויות ההתיישבות בה. הרב מוהליבר נבחר לעמוד בראש המשלחת.
ביום י"ט אייר תר"ן הפליגה המשלחת מנמל אודיסה בדרכה לארץ־ישראל. מנחם אוסישקין, שהיה אז סטודנט צעיר בראשית דרכו הציבורית, מתאר את הפרידה מהמשלחת במלים נרגשות: "אנחנו כולנו ליוינו אותם אל האניה, ואני לעולם לא אשכח את פרצופו המזהיר של הרב הגדול הזקן הזה, כשישב על סיפון האניה ודמעות זולגות מעיניו וקורא מתוך חדוה פנימית "אני נוסע לארץ־ישראל!" את כל אחד ואחד מהנפרדים ברך בלחיצת־יד ובברכה מיוחדת, ועל ראשי שם את ידיו ובהתלהבות מיוחדת קרא: "הנני מברך אותך להישאר תקיף בדעתך, להתיישב ולעבוד כרוחך בארצנו". ברגש קודש עזבתי את האניה — ולעולם לא אשכח את הברכה הזאת".
בראש־חודש סיון השליכה האניה עוגן בנמלה של יפו. רבים מחשובי העיר יפו ומשלחת מיוחדת מקהילת ירושלים באו להקביל את פני הרב ומשלחתו. בבית המלון קיבלו את פניהם ראשי הפקידות של הברון רוטשילד, שניהלו את ענייני המושבות, ורבני יפו ופתח־תקוה.
מיד עם בואו שם הרב מוהליבר את פניו ירושלימה ושבת בה את שבתו

הראשונה בארץ. יקירי ירושלים ורבניה כיבדוהו כבוד גדול. רבים מהם התכנסו להתפלל עם האורח החשוב בחגיגיות ובהתרוממות־רוח בביהכ״נ ״החורבה״. על־פי הזמנתו של הרב שמואל סלנט, רבה של ירושלים, דרש הרב מוהליבר בפני הנאספים דרשה נפלאה בהלכה ובאגדה, והקסים את כל השומעים.

עד לאחר חג השבועות שהה בירושלים, סייר במוסדותיה ועמד על בעיותיו של היישוב היהודי בה. לאחר מכן יצא לביקור יסודי במושבות פתח־תקוה, ראשון־לציון, ואדי חנין (נס־ציונה), עקרון, גדרה, קסטינה וזכרון־יעקב. הוא חקר ובדק את מצב המושבות לאשורו. כיון שנוכח לדעת שמתח ורוגז שוררים בין האיכרים לבין פקידי־הברון, השתדל בכל מאודו להשכין שלום ביניהם ולהביא את שני הצדדים להבנה הדדית ולשיתוף פעולה.

לאחר שהייה של למעלה מחודש ימים בארץ־ישראל, חזרו הרב מוהליבר ומשלחתו לרוסיה, הוא היה מעודד מאוד מהתקדמות היישוב בארץ־ישראל וראה אצבע אלקים בכל מה שנעשה ע״י הנדיב הברון רוטשילד. בבואו מסר דין־וחשבון מהנעשה בארץ להנהגת חובבי־ציון, והפיח תקוות גדולות לעתיד בלב כולם.

הוא הביע הערכה רבה לחריצותם, יושרם וצדקותם של איכרי המושבות, והעיד עליהם כי הם שומרי תורה ומצוות ואין בהם מישהו ״שיחלל שבת, או יעשה עבירה אחרת בפרהסיא״.

הרב מוהליבר חיוה את דעתו בדו״ח גם לגבי השאלות המדיניות והכלכליות, כגון:

השולטן התורכי לא ימנע התיישבות יהודית בארץ־ישראל, כי היא גורמת להתפתחות הארץ.

ישנן אדמות טובות לרכישה ורבים הקופצים עליהן, לכן מוטב שחובבי־ציון יזדרזו ברכישת קרקעות.

ההתיישבות צריכה להיות מאורגנת ומסודרת ויש לכוונה כך, שתיעשה בשלבים ותוך הכנה מדוקדקת. יש למתיישבים סיכויים להתפרנס בכבוד ממשקיהם.

הברון רוטשילד ימשיך לתמוך במושבות הקיימות ויקבל תחת חסותו מושבות חדשות.

יהודי ירושלים ״יראים ושלמים ומופלגים גדולים בתורה, צנועים ומתונים״. חשוב לעודד את תושבי ירושלים ללמוד אומנות ולעסוק במלאכה ובמסחר. חסרון גדול שאינם לומדים את השפות הערבית

והצרפתית "שהן הכרחיות בארץ־הקודש, כי ההמון מדבר ערבית וגדולי הממשלה מדברים צרפתית".

"המזרחי"

אולם התקוות הגדולות לא התממשו. נהפוך הוא — באה אכזבה קשה: השלטונות התורכיים הצרו את צעדי היישוב וגזרו על הפסקת העליה. רישיון השלטונות הרוסיים לועד האודיסאי של חובבי־ציון הגביל אותו מאוד בפעולתו, כי הוא חייב היה להצטמצם, עפ"י תנאי הרשיון, כ"ועד תמיכה ליהודים עובדי אדמה ואומנים בפלשתינה". הועד לא היה רשאי לנהל פעולות תעמולה והסברה לרעיון התחיה הלאומית ושיבת ציון. כמה מפעולותיהם של חובבי־ציון בארץ ישראל נכשלו וכסף רב ירד לטמיון. ד"ר פינסקר, מנהיגה של תנועת חיבת־ציון, נפטר. ההתנגדות לחיבת ציון בחוגי החרדים, מצד אחד, ובחוגי המשכילים, מצד שני — גברה והלכה. השתררה אוירת יאוש ורפיון. בעקבות מאמריו של אחד־העם "אמת מארץ־ישראל", שבהם מתח ביקורת קשה על כל מעשי־ההתיישבות בארץ ועל הנהגת חובבי־ציון, נתערערה בלב רבים האמונה בצדקת דרכם ומעשיהם של חובבי־ציון.

הרב מוהליבר, וכמה עסקנים נוספים, יזמו אספה מיוחדת לדיון במצב. באספה זו, שהתקיימה בעיר דרוזגניק ביום ד' אלול תרנ"ג, הוקם מרכז חדש לפעולה ענפה בין כל שדרות הציבור היהודי להצלת רעיונה ומפעלה של תנועת חיבת־ציון. מרכז זה נקרא "מרכז רוחני" ומטרתו "לבקש אמצעים לחזק ידים רפות ולעורר חיבת־ציון בלב אחינו". כלומר — ליצור קשר רוחני בין הנהגת חובבי ציון לבין המוני בית־ישראל. האיש שנמצא מתאים ביותר לעמוד בראש מרכז רוחני זה — ובקיצור "מזרחי" — להצלת תנועת חיבת־ציון, היה הרב שמואל מוהליבר.

אכן, באמצעות מרכז רוחני זה חידש הרב מוהליבר בתנופה רבה את פעולת ההסברה לרעיון חיבת־ציון בקרב הציבור היהודי על כל שכבותיו. למרות הקשיים, הכשלונות והמכשולים הוסיף רעיון תחיית ישראל בארצו להקיף חלקים רבים של הציבור היהודי. מפעל ההתיישבות התקדם אט אט אך בבטחה. היסודות הונחו והבניין החל לקום.

כעשר שנים לאחר מכן, הקים הרב יעקב ריינס מפלגה דתית בתוך ההסתדרות הציונית־המדינית, מיסודו של בנימין זאב הרצל. כשחשבו הרב ריינס וחבריו על שם מתאים למפלגתם, בחרו בשם "מזרחי", כדי

להדגיש את הקשר שבין מפלגתם לארגונו של המנהיג הגדול שקדם להם — הרב שמואל מוהליבר.

מכתב לקונגרס הציוני הראשון

כשפרסם בנימין זאב הרצל, את ספרו "מדינת היהודים", ראה בו הרב מוהליבר ממשיך דרכה של חיבת-ציון ותמך בו מיד בכל לב. ד"ר הרצל ראה ברב מוהליבר את המנהיג הותיק והמכובד של חובבי־ציון ברוסיה וקשר קשרים הדוקים עמו. כשהחל בהכנות לקונגרס הציוני, היה מעוניין שהרב מוהליבר יכבד את הקונגרס בהשתתפותו ושיגר אליו הזמנה מיוחדת זמן רב לפני קיום הקונגרס.

מלכתחילה קיוה הרב מוהליבר שיוכל להשתתף אישית בקונגרס, אך הדבר נבצר ממנו בגלל זקנותו ותשישותו. הוא שלח במקומו את נכדו והעביר על־ידו מכתב לד"ר הרצל. הלה החשיב מאוד את המכתב הזה והורה לקוראו באוזני כל הבאים לקונגרס בעצרת הפתיחה בראש־חודש אלול תרנ"ז. עם סיום קריאתו פרץ הקונגרס בתשואות רמות.

במכתב זה ביטא הרב מוהליבר את ה"אני מאמין" הציוני שלו ואפשר לראותו כצואתו הרוחנית.

מה הם עיקרי הציונות של הרב מוהליבר ?

א. המטרה הראשית של הקונגרס היא, להשיג את הסכמת תורכיה ויתר המדינות, הנוגעות בדבר, לעלייה יהודית לארץ־ישראל ולהקמת ישוב יהודי בה.

ב. מנהיגי התנועה הציונית צריכים להיות "אנשים מסורים למטרתנו בכל לבם ונפשם ולא יסיחו דעתם ממנה".

ג. חייבת להיות אחדות, אחוה ושיתוף פעולה בין כל חלקי התנועה, למרות הניגודים הקיימים ביניהם בעניינים שבין אדם למקום.

ד. על הציונים לדעת ולהאמין כי ישוב הארץ היא אחת מהמצוות הגדולות ביותר, השקולה כנגד כל התורה כולה.

ה. "יסוד חיבת ציון הוא לנצור את התורה כולה, כפי שהיא מורשה לנו דור דור בלי כל גירעון ותוספת ... תורתנו, שהיא מקור חיינו צריכה להיות יסוד תחייתנו בארץ אבותינו".

ו. אין לפגוע בקופת "החלוקה", שאנשי ירושלים מתפרנסים ממנה.

ז. יש להפיץ את הרעיון הציוני בכל תפוצות ישראל.

ח. צריך להקים "אוצר לאומי" שישמש כמכשיר כספי של התנועה.

ט. "טוב כי האסיפה תשלח מכתב תודה להנדיב הברון אדמונד רוטשילד להביע לו רגשי תודות על פעולותיו הכבירות ליישוב ארצנו. ראוי הוא האיש המורם מעם הזה כי האסיפה הראשונה לחובבי ציון מכל הארצות תביע לו רגשותיה, רגשות כבוד ויקר".

בסוף דבריו הביע התנגדות גדולה לדעותיהם של כמה רבנים במערב אירופה, שטענו כאילו התנועה הלאומית סותרת את אמונתנו בביאת המשיח. לפי דעתם מתבטאת באמונה זו התקוה לשלום ולאחוה בין העמים, כשישראל נשאר בתוכם ומורה להם את דרכם.

על כך הכריז:

"לא כן הדבר! אמונתנו ותקותנו היא מאז וגם עתה, כי יבוא משיח צדקנו ויקבץ נדחי ישראל לארץ אבותינו. ותחת שהיינו נודדים בארצות זרים, נעים ממקום למקום, נשב בארצנו ונהיה לעם במלוא מובן המלה הזאת; ותחת שהיינו לחרפה ולשנינה בעיני העמים, נהיה לכבוד ולתפארת ליושבי תבל. זאת היא אמונתנו ותקותנו הנובעות מדברי נביאינו וחכמינו ז"ל ובהן מחזיק עמנו!"

הרב מוהליבר סיים את מכתבו בדברי ברכה:

"ה' יתברך ויתעלה שומר ישראל וגואלו יקיים את דברי נביאו (זכריה ח'): כה אמר ה' הנני מושיע את עמי מארץ מזרח ומארץ מבוא השמש והבאתי אותם ושכנו בתוך ירושלים והיו לי לעם ואני אהיה להם לאלהים באמת ובצדקה".

ימים אחדים לפני פטירתו קיבל מכתב מהד"ר הרצל בדבר הבנק שהקונגרס החליט להקים כמכשיר כספי עיקרי של התנועה הציונית. ד"ר הרצל ביקש מן הרב מוהליבר לפרסם ברבים פנייה לכל העם להשקיע כספים בבנק זה. הרב חיבר כרוז נלהב אל "כל אחינו החובבים את ציון באמת ועוסקים בישובה, להתאחד יחד לעבוד לטובת המפעל הזה".

יומיים לאחר חתימתו על כרוז זה, בי"ט סיון תרנ"ח — שבה רוחו אל בוראו.

The Subscription List will be opened on the 28th March, 1899, and closed on or before the 28th April, 1899, in London, at The London & Provincial Bank, Limited, and its Branches and Agents, and at The Jewish Colonial Trust (Juedische Colonialbank), Limited, and its authorised Agents in all parts of the World. The Bank of Africa, Limited, and its branches will receive subscriptions throughout South Africa.

THE JEWISH COLONIAL TRUST

(JUEDISCHE COLONIALBANK)

LIMITED.

(Incorporated under the Companies Acts, 1862 to 1898, whereby the liability of Shareholders is limited to the amount of their Shares.)

CAPITAL - - - £2,000,000

DIVIDED INTO

£1,999,900 ORDINARY SHARES of £1 each, and

£100 FOUNDERS' SHARES of £1 each.

THE FOUNDERS' SHARES will be vested in the Council of the Company or their nominees and can only be transferred with the approval of the Council. They will not confer any right to participate in the profits of the Company.

PRESENT ISSUE—£1,999,900 IN £1 SHARES

Payable at the option of the Applicant in any one of the following modes, namely:—

(a) 20 per cent., or 4s. per Share, on Application, and the balance in four instalments of 20 per cent., or 4s. per Share, each at intervals of 3 months from the date of the first payment, with 6 per cent. interest in the meantime payable with the last instalment.

(b) 20 per cent., 4s. per Share on Application, and the balance on Allotment.

(c) The full amount of £1 per Share on Application.

The Council.

Dr. THEODOR HERZL,	Litterateur,	VIENNA.	Dr. I. BERNSTEIN KOHAN,	Doctor of Medicine,	KISHINEFF.
Dr. MORITZ SCHNIGER,	Doctor of Medicine,	VIENNA.	SAMUEL PIXELER,	Merchant,	ODESSA.
Dr. OSKER KOKESCH,	Counsellor at Law,	VIENNA.	J. H. ELLMANN,	Merchant,	BRAILA.
Dr. LEOPOLD KAHN,	Counsellor at Law,	VIENNA.	Dr. ALEX. MARMOREK,	Doctor of Medicine,	PARIS.
OSKAR MARMOREK,	Architect,	VIENNA.	WLADIMIR TUSKIN,	Engineer,	NIJNEDEVSK.
Dr. MAX MANDELSTAMM,	Doctor of Medicine,	KIEW.	CARL HERBUT,	Civil Servant,	SOFIA.
Dr. RICHARD GOTTHEIL,	Professor of Semitic Lore,	NEW YORK.	Dr. F. N. TSCHLENOW,	Doctor of Medicine,	MOSCOW.
Dr. ISRAEL ZELONY,	Doctor of Theology,	LEEDS.	Dr. SALOMO DONOWITSCH,	Doctor of Medicine,	KOLOMEA.
Dr. I. W. JASSINOWSKY,	Counsellor at Law,	WARSAW.	SAMUEL SCHUL,	Doctor of Chemistry	STANISLAU.
Dr. M. I. ROSENHEIMER,	Counsellor at Law,	COLOGNE.	MICHAEL UMANSKIN,	Engineer,	EKATERINOSLAW.

And three other persons to be appointed by the Council.

Board of Directors.

DAVID WOLFFSOHN (Messrs. Bernstein & Wolffsohn), COLOGNE.
J. H. KANN (Messrs. Loeb & Kann, Bankers), The HAGUE.
S. L. ALYMANN (Messrs. Heymann & Martin), LONDON, and (Messrs. Heymann, Gordon & Co.), SOUTH AFRICA.
GREGOIRE LOUBIR, Manufacturer, PINSK.
HEINRICH ROSENBAUM, Banker, JASSY.
S. BARBASCH, Banker, ODESSA.
SALOMO SACHS, Manufacturer, DWINSK.

LEON SCHALIT, Merchant, RIGA.
Dr. RUDOLPH SCHALIT, Counsellor-at-Law, MAYENCE.
ABR. BOGENSTEIN, Merchant, KIEW.
} Governors.

Two of whom will be represented in London by their attorneys.

Bankers.

LONDON AND PROVINCIAL BANK (LIMITED), 7, Bank Buildings, Lothbury, London.

Solicitors.

BENTWICH, WATKIN WILLIAMS & GRAY, Corporation Chambers, Guildhall Yard, London.

Auditors.

JACKSON, PIXLEY, BROWNING, HUSEY & Co., 58, Coleman Street, London.

Secretary.

JAMES H. LOEWE.

Registered Offices.

BROAD STREET AVENUE, LONDON, E.C.

הודעה על התחלת ההפצה של מניות אוצר ההתיישבות

לקט מקורות

תקנות גן האתרוגים

א. מטרת החברה

1. לזכות את אחינו בני־ישראל באתרוגי ארץ־ישראל :

זה שנים רבות אשר גדולי גאונינו יאסרו איסר את אתרוגי יון ולמרות כל האיסורים והקולות הנשמעים בכל העולם על "ממזרי־קורפו", נמצאים עוד רבים בתוכנו המשתמשים בהם. והסיבה היותר נכונה לזה היא מחסור האתרוגים אשר בארץ־הקודש ; ולו היה לנו גן אתרוגים גדול נטוע על טהרת הקודש, כי אז יכולנו להספיק לכל בני הגולה.

2. תקנת הפועלים :

בגן כזה אם נטע בארץ־ישראל נתן עבודה ומחיה לאחינו הפועלים שכירי־יום אשר בארץ־הקודש, שמצבם נורא מאד ; מלבד זאת יביא הגן הכנסה רבה ותמידית לטובת הפועלים.

3. אחדות האומה :

בכל עבודתנו בהרעיון הקדוש משאת נפשנו, ישוב ארץ־ישראל, עוד לא זכינו כי יהיה לקניין כל העם לכל מפלגותיו. ולמטרתנו זאת תקרבנו ברב או במעט ההשתתפות בגן כללי כזה. כי אם כמה אלפים מאחינו ידעו בנפשם כי להם חלק ונחלה בארץ־הקודש — אילן אתרוג — אשר ממנו יקחו לשמוח בחגיהם לפני ד' אלקיהם, אז עיניהם תהיינה תמיד אל המקום הזה והוא יאחד לבותיהם לעבוד שכם אחד להרמת מצב עמנו וארצנו !

ב. תנאי החברה

1. כל אחד מהחברים יזכה בארץ־הקודש בעץ אתרוג ובאדמה אשר הוא נטוע עליה, לערך ארבעה על ארבעה מטר מרובעים (לערך שלושים ואחת אמה מרובעת).
2. כאשר יחל העץ לעשות פרי יקבל כל אחד מהחברים אתרוג מובחר אחד מהעץ שלו לחג הסוכות.

3. יתר הפירות אשר ישא העץ הם קודש להחברה, וטובת הפועלים, ולטעת עצי פרי שונים בארץ־הקודש, להרחיב היישוב.
4. תשלום כל חבר שנים־עשר רובל־כסף בפעם אחת. ולאלה שקשה עליהם לתת כל הכסף בפעם אחת יקלו לשלם לשיעורין בארבע פעמים, שלושה רובל־כסף לפעם, אך לא יאוחר מבמשך ארבע שנים.
5. הוצאות משלוח האתרוגים להחברים ותיקון האתרוגים אחר בישו־לם הינה על החברים. (ימי גידול עץ אתרוג יארכו מארבע עד שש שנים).
6. כל אחד מהחלקים יהיה מסומן במספר מיוחד ובשם החבר אשר יחרת על העץ והחברים יקבלו שטרי־מקנה על חלקם.
7. החברים אשר בכל עיר ועיר יבחרו מתוכם איש אחד, אשר על שמו ועל ידו יקבלו האתרוגים.
8. כסף התשלומין יאצר לעת־עתה תחת־יד הגזבר.
9. כאשר יעלה מספר החברים לסכום הגון יגשו אל המלאכה לנטוע את הגן במושבה חדרה על האדמה, חמישה דונם, שנתן הגביר הרב רבי יעקב הינדין, נרו יאיר, מריגא למטע אתרוגים ; ויתר האדמה הדרושה להגן יקנו או במושבה זו, אשר אדמתה מסוגלת למטע שאר אילנות שונים, או במושבה אחרת.
10. הגן יעמוד תחת השגחת הועד באדעסא וחברו הנכבד הגאון רבי שמואל מוהליווער שליט״א אב״ד דק״ק ביאליסטאק ותחת ועד מיוחד והשגחת אחד הרבנים הגדולים בארץ הקדושה.
11. החברה תקבל על עצמה לנטוע גם ״אילנות זכרון״, אשר פריים יהיה קודש לטובת הפועלים.

מתוך הקדמה לקונטרס 'מנחת־יהודה'
מאת הרב יהודה חי אלקלעי

יצא לאור לראשונה בשנת תר״ג (1843)

הכלל העולה מדברינו שאין הדבר תלוי אלא בשרינו האדירים, אשר חנם אלהים דעה, בינה והשכל ... ולהם המצוה הזאת לרחם על פלטתנו כי רב שבענו בוז ..., והם בחכמתם יקבצו פזורנו מארבע כנפות הארץ להיות

בעצה אחת, והם ימנו את הזקנים, והם ישובו וביקשו את ה' אלהיהם ואת דוד מלכם וכל אשר יעשו ה' יצליח בידם שיעשה על־ידם הוא יהיה עשוי ...

וברוך אלהינו, כי הואיל לעשות אות לטובה ובתשלום הקץ הראנו ה' אלהינו את כבודו ואת גדלו ואת קולו שמענו מתוך האש אומר "שומר" "אתא בקר" כי עלה השחר. ונתבשרנו מן הקיבוץ הנבחר והמאושר להר־שיע נפשות אביונים מתוך ומחמס אנשי דמים ומרמה. דרך כוכב מיעקב וקם (קם — קרמיי מונטיפיורי) שבט מישראל (המשפחה הרמה והנישאה משפחת ראטשילד שעליהם נאמר לא יסור שבט מיהודה). ובכל לבבם ובכל נפשם ובכל מאודם את האלהים התהלכו להושיע את אחיהם . . .

מתוך הקונטרס "רגלי־מבשר" מאת הרב יהודה חי אלקלעי

יצא לראשונה בשנת תרכ"ה (1865)

. . . והדבר הזה אין אנו רשאים לעשות כי אם ברשיון מלכי הארץ. והם ישימו עלינו ראש אחד ויקראו לנו דרור לשוב אל ארצנו ואל נחלת אבותינו.

התחלת הגאולה תהיה מן האומה בעצמה ונקבצו בני יהודה ובני־ישראל יחדיו לפקח ולהשגיח בענייני הקיבוץ ולכונן לבם אל הבקשות הכלליות מאת מלכי הארץ . . .

וסוף הגאולה על־ידי הגואל הגדול מבני בניו של דוד . . . ותכלית הגאולה היא מושגה הרוחני שיכירו וידעו כל יושבי תבל כי ה' הוא האלהים אין עוד מלבדו . . .

. . . ולכן המיושבים בדעתם אינן מצפין לישועה ע"י איש אחד העושה נפלאות גדולות לבדו, המטריח את קונו לשנות סדרי בראשית, כי אם ע"י אנשים יקרים אשר חננם ה' עושר וכבוד ודבריהם נשמעים בהיכלי מלכים. ולכן עינינו נשואות אל האסיפה המאושרת חברת "כל ישראל חברים" ולהם המצוה הזאת לרחם על פלטתנו. נעוינו משמוע ! נבהלנו מראות הצרות התכופות המתרגשות לבוא עלינו ! . . .

מתוך אגרתו של הרב צבי הירש קלישר אל אשר־אנשיל רוטשילד

מיום י״ב אלול תקצ״ו (1839)

גאולת ישראל ומשיח צדקנו, אשר אנו חוכים לו כל יום, אל יחשוב החושב כי פתאום ירד השם יתברך שמו משמים ארץ לאמר לעמו צאו, או ישלח משיחו פתאום מן השמים לתקוע בשופר גדול על נדחי ישראל ויעשה לה חומת אש סביב, כאשר הבטיח ע״י עבדיו הנביאים. לא כן קורא משכיל! ודאי כל יעודי הנביאים יתקיימו באחרית הימים בשלמות הגאולה, כי לא במנוסה נלך ולא בחיפזון יום אחד, רק מעט מעט תבוא גאולת ישראל, לאט לאט תצמיח קרן ישועה, עד ישראל יעשה חיל וישגה מאד באחריתו בקיום כל היעודים והבטחות של הנביאים הקדושים...

ראשית הגאולה תהיה ע״י סיבה טבעית מבני אדם ועל־ידי רצון המלכיות לקבץ מעט מעט מני פזורי ישראל לאדמת הקודש...

מתוך הספר ״דרישת־ציון״ מאת הרב צבי הירש קלישר

יצא לאור לראשונה בשנת תרנ״ו (1866)

...כי מעת החורבן עד היום הזה לא היה לנו שרי וחורי ארץ בישראל כמו בדור הזה, ולא היינו נשואי ראש כלל, כי כולנו כלימה כסתה פנינו לעג וקלס היינו, ומי ידרוך בנפשו עוז להרים ראש. אך בדור נבון הזה, אשר ברוב העולם חופשה ניתן לנו, ויש בישראל שרים רבים ונכבדי מושלי ארץ. על כן בואו ונתחזקה בעד עמנו ובעד ארצנו ונייסד חברת ארץ נושבת...

על הגאולה מתוך דברים שכתב הרב שמואל מוהליבר בשנת תרל״ו

״והיה כי יבאו עליך כל־הדברים האלה הברכה והקללה וגו׳ ושבת עד־ה׳ אלקיך ושמעת בקלו ככל אשר־אנכי מצוך היום, אתה ובניך בכל־לבבך ובכל־נפשך. ושב ה׳ אלקיך את־שבותך ורחמך, ושב וקבצך מכל העמים

וגו' והביאך ה' אלקיך אל הארץ וגו' ומל ה' אלקיך את לבבך וגו'". (דברים, ל', א—ו).

הכתובים הללו קשה להבין כפשוטם, דהא לפי המבואר בכתוב לא יקבצם ה' רק עד אשר ישובו אליו בכל לבבם ונפשם, ואם כן מאחר שכבר שבו אליו בכל לבבם, למה צריכים עוד שימול ה' את לבבם להשיבם אליו?

לעניות דעתי מרומז פה ענין נפלא בגאולה העתידה, אשר אנחנו מקוים לה. הנה ידוע כי בגאולה העתידה דעת הרבה מהגדולים ורוב ההמון שתהיה על דרך נס ופלא נעלה הרבה מדרכי הטבע. אמנם נמצאים גם כן מגדולי החכמים, אשר דעתם נוטה שהגאולה, או לכל הפחות התחלת הגאולה, תהיה בדרך טבע כמבואר בירושלמי פרק קמא דברכות "מה אילת השחר מאיר קמעא קמעא וכו'"; ודעתי הקטנה גם כן נוטה לזה על פי מה שמצינו לחכמינו ז"ל שני מאמרים רצופים בסנהדרין דף צ"ח, עמוד א', לר' יהושע בן־לוי. ר' יהושע בן־לוי רמי: כתיב "בעתה" וכתיב "אחישנה", זכו — אחישה, לא זכו — בעתה. עוד שם ר' יהושע בן־לוי רמי: כתיב "וארו עם ענני שמיא" וכתיב "עני רוכב על חמור", זכו — עם ענני שמיא, לא זכו — עני ורוכב על חמור. והנה לפי עניות דעתי שני מאמרי ר' יהושע בן־לוי נושאים עליהם חותם אחד והוא שמצינו הרבה כתובים שמורים, כי הגאולה תהיה במדרגה נמוכה ובדרך טבעי. לזה אמר שאם זכו — אחישנה. רוצה לאמר — אף שעל־פי דרך הטבע לא יהיו ראויים לגאולה, אבל אנוכי אחישנה בדרך נס ופלא ותהיה באופן מאד נעלה. אמנם אם לא זכו תהיה בעתה, רוצה לומר עפ"י דרך הטבע . . .

השם יתברך הבטיח לנו בתורתו וגם "בהיותם בארץ איביהם לא־מאסתים ולא־געלתים לכלתם". אם כן, אפוא, תקותנו לא תשוב ריקם שבאחרית הימים ניקח את עמדתנו לעם בפני עצמו בארצנו הקדושה וזה יהיה בדרך הטבע, כמו שראינו כי כבר האיר לנו קצה השחר, השגנו זכויות וחרות, ומאיתנו אנשים העומדים ברום המעלה בחכמה בכסף ובמשרה. וזהו — אם לא זכו תהיה בעתה, רוצה לומר — שמעט מעט נתעלה מעלה עד שנשוב לארצנו . . .

והנה הגם שהגאולה תהיה בדרך הטבע, עם כל זה לא תהיה חלילה כדרך מקרה, כי אין מקרה בתבל, ומי מנהיג הטבע הלא רק ה' לבדו. אבל על כל פנים היא צריכה להיות בדרך טבעי, והיינו — שאנחנו מצדנו כאשר כבר נהיה מוכשרים לזה, נשתדל לפני כל מלכי תבל ורוזני

ארץ שיסכימו להיטיב עם עמנו תחת הצרות והמכאובים, אשר הציקו אבותיהם לאבותינו...

...החכמים, הרוזנים והשועים מעמנו, הראויים לעמוד בהיכל מלך, והגבירים הגדולים אשר אין קץ לאוצרותם, אם ירצו בכל לבבם לעשות השתדלות בדרך הטבע בדבר הגדול הזה כפי יכולתם, לא יבצר מהם הדבר בעזר ה' אלקי ישראל וגואלם...

מתוך כרוז שפרסם הרב שמואל מוהליבר יחד עם הרבנים יוסף דב סולוביצ'יק מבריסק והרב אליהו חיים מייזל מלודז' בשנת תרמ"ב

מסבב הסיבות הביא אותנו לווארשה, ובמשך העניינים לא נמנענו להעלות על לבבנו גורל אחינו המדוכאים והנענים. דרכים רבים חשבנו לטובתם ומצאנו עליהם קמשונים, ואשר מצאנו לנכון הוא אך לקדם פני הרעה אם חס ושלום תצמח שנית...

...לא לנועם היא לכל רואה מישרים, לכל חובב עמו ודתו כי יראה עם ה' אלה נפוצים, אלה הולכים ואלה בורחים, מחמת המציקים יפחדו ולתורת אלקים ידאגו, והיה אם נשאלם: מאין ולאן? הלא קול ישיב אומר: מן הפח אל הפחת, חס ושלום. אמריקה פניהם מועדות, מה ימצאו שמה? שם יפגשו עוינים, גם שם ימצאו נותנים שם ישראל לשמצה, גם שם יראו אגרוף מקנאים ביעקב, אך אחת אשר לא יראו שמה: דעת ומוסר, תורה ויראה...

על־כן מצאנו עצמנו כמחויבים לבקש מכל אשר תורת ה' יקרה בעיניו לבלי יעלה אמריקא על דעתו. ופת חרבה במדינתנו, אם גם חס ושלום בלי שלוה, טוב לנו כי נשמור לעשות את כל הכתוב בתורתנו הקדושה שבכתב ושבעל־פה.

אך אם ראוי ונכון לבקש מפלט לרצוצים ונענים המוכים ולוקים, דרך אחת היא — לעלות אל ארצנו הקדושה. אבל לא בחפזון ולא בבהלה כי אם בדעת ובחשבון. לזאת הנכון מאוד אשר בכל עיר יעשו להם אגודות ובכל אגודה יהיו לא פחות מעשרה אנשים, כל אחד יתן אלף רובל כסף. ובהסך עשרת אלפים רובל כסף שיהיה להם יקנו קרקע ויבנו בתים ויכינו כלי מחרשה ושורים, פרות וצאן. סוף הדבר, יכינו כל המצטרך, אך בתנאי מפורש שהנכנסים להאגודה אל ידמו כי יבואו

תיכף אל הנחלה אשר קנו, אך הנחלה הזאת יזרעוה לכל הפחות שנה אחת טרם יבואו לשם, אשר בבואם ימצאו מוכן לפניהם את הברכה אשר נתן ה' מפרי הארץ. אשר לתכלית הזה יבחרו להם איש אחד או שני אנשים שיסעו לשם. הם יקנו את הכל והם ישתדלו בזריעת וקצירת הקרקעות ולהכין את הכל.

וממילא מובן שהאנשים יהיו בעלי כיס אשר בתתם הסך אלף רובל לא יגרע מחמת זה תהלוכת מסחרם בפה, עד אשר יצו ה' את ברכתו להם מן האדמה שיקנו ואז יעלו לציון ברינה. או ירצו ויושיבו אחרים על אדמתם, או בשכירות כשיקצבו להם מדי שנה, או בנדבה, או ימכרום לאחרים לשלם להם על־יד על־יד.

והיה אם יצו ה' את דברו ויצליח לנו את הדרך הזאת, יהיה זה לבית מנוס, אם חס ושלום תקום צרה. וזכות ארצנו הקדושה תעמוד לנו שלא נדע מהיום עוד מכל צרה וישכון ישראל לבטח אמן.

מטרת נסיעתי לארצנו הקדושה

מתוך מאמרו של הרב שמואל מוהליבר

... מאמרי "מטרת נסיעתי לארץ הקדושה" רשמתיו בשובי מארץ הקדושה בהיותי באניה על הים התיכון בחודש תמוז תר"ן ... בהיותי יושב באניה בלב ים המרחפת על פני תהום, וגם רוחי מרחף אז על פני תהום רעיונות נשגבים וקדושים, מקדושת ויקרת הארץ ערש אבותינו, אשר תמול חיבקתי את עפרה, בכיתי על חורבנה ועלזתי על אשר זיכני ה' לראות בראשית בניינה, עריה ואחוזותיה, מטעי כרמיה, חוצותיה ופרדסיה, אשר קמו ונתייסדו בשנים האחרונות ... והנה במעלת הישיבה בארץ נשתוו בעלי התלמוד עם בעלי המדרש ז"ל, והוא אמרם ז"ל בכתובות דף ק"י עמ' ב': "לעולם ידור אדם בארץ־ישראל אפילו בעיר שרובה עובדי גילולים ואל ידור בחוץ־לארץ אפילו בעיר שרובה ישראל, שכל הדר בארץ־ישראל דומה כמי שיש לו אלוה, וכל הדר בחוץ לארץ דומה כמי שאין לו אלוה".

... כוונת ראשית דבריהם "לעולם ידור אדם בארץ־ישראל אפילו בעיר שרובה עובדי גילולים" רוצה לומר ועל־ידי זה פורק ממנו עול תורה

ומצוות, ואל ידור בחוץ־לארץ אפילו בעיר שרובה ישראל, רוצה לומר — ועל־ידי זה ישמור התורה והמצוות בשלמות. וכן אמרו במדרש ילקוט דברים אלו בסגנון אחר: "בית ישראל יושבים על אדמתם ויטמאו אותה, אמר הקב"ה הלוואי יהיו בני עמי בארץ ישראל אף־על־פי שמטמאין אותה".

... והנה כמעט כל הפוסקים, ולכל הפחות רובם ככולם, הסכימו שגם בזמננו חיוב העליה לארץ־ישראל במקומו עומד. ומה מאד נפלאתי על כמה מגדולי עמנו המופלגים בתורה וחסידות שהתנגדו לעיקר ישוב ארץ הקודש על־ידי קניית שדות וכרמים ולהושיב עליהם איכרי ישראל, באמרם כי האיכרים ובפרט הצעירים לימים אינם שומרים את התורה. כי לו היו דבריהם כנים, הנה כבר כתבנו שהקב"ה רוצה יותר שישבו בניו בארצם אעפ"י שלא ישמרו את התורה כראוי, ממה שישבו בחוץ־לארץ וישמרוה כראוי.

ובפרט כי אפילו השונא היותר גדול להישוב לא יאמר חלילה שבארץ הקודש נעשו גרועים ממה שהיו בחוץ־לארץ. ואדרבא, כולי עלמא יודו, שאף היותר גרועים שבאו לשם שבו מדרכם והיטיבו מעשיהם מבתחילה. ואם כן אפילו אם היה אמת כדברי מוציאי הדיבה שהם עדיין חוטאים ולא עזבו דרכם הרעה לגמרי, על כל פנים הלא היטיבו את אשר עשו בתרתי: א) שהמצוה הגדולה ישיבת ארץ־ישראל בידם; ב) שגם בשמירת התורה והמצוות היטיבו הרבה.

אמנם, אחרי שזיכני ה' והייתי בארץ־הקודש בעצמי וביקרתי בעצמי את רוב הקולוניות, רובם ככולם כמעט, הנני אומר בפה מלא, כי כל מה שדיברו עליהם בפריצות מעשיהם היא דיבת שוא ושקר. יש מהם הרבה אשר הם צדיקים באמת, כי זכו לישב בארץ־הקודש ולשמור המצוות התלויות בארץ וליהנות מיגיע כפיהם ממש, בלי אונאה ותרמית, וגם לעסוק בתורה ומצוות בדחילו ורחימו וליתן צדקה כפי כוחם; ויש מהם בינוניים בקיום התורה והמצוות כמו אצלנו הבינוניים, אבל על כל פנים יש להם שלוש מעלות אלה: הישיבה בארץ־הקודש, העסק בישוב הארץ, ושמירת המצוות התלויות בארץ. ואם אולי נמצאים בהם גם גרועים, הוא רק כדרך כל עיר ועיר, אשר הטבע מחייב להיות בהם גם גרועים. אבל אצלם הם מיעוטא דמיעוטא, ולא יזדמן אצלם, כמו אצלנו, שיחלל שבת או יעשה עבירה אחרת בפרהסיא.

... האמנם כי עיקר מעלת הישיבה בארץ היא כאשר הישיבה בארץ גורמת ישוב הארץ והיא המעלה השניה שחשבנו אבל היא העיקרית,

כי הישיבה בארץ לבד, זולת העסק ביישובה, לא תתחשב למצוה גדולה כל כך. דהנה הרמב"ן ז"ל בספר המצוות שלפי דעתו שכחם הרמב"ם ז"ל לחשבם, חשב גם כן מצות ישיבת הארץ וישובה . . .

. . . והנה מה שכתב הרמב"ן שהיא מצוה לדורות, ואפילו בזמן הגלות, לרשת את הארץ ולשבת בה, כונתו מבוארת שהירושה אינה על־ידי מלחמה, שאין אנו יכולים ולא רשאים ללחום בזמן הזה, כמבואר בכתובות דף קי"א שהשביענו הקב"ה שלא נמרוד באומות שאנחנו חוסים בצילם ושלא נעלה בחומה, פירש רש"י — ביד חזקה. ועל־כן מצות עשה של ירושה שנוהגת גם בזמן הזה, אינה כי אם שנשתדל לקנות את הארץ מיד בעליה. וכל כברת ארץ שנקנה הננו מקיימים המצוה של ירושה, וגדולה מצוה זו מכל המצוות שבתורה . . .

מכל האמור נתברר לנו, שמה שאמר הכתוב והורשתם את הארץ וישבתם בה, היא מצות עשה אחת השקולה כנגד כל המצוות שבתורה. והחלק היותר נכבד היא הירושה, היינו — הזכיה בכברת ארץ בארץ הקודש, מזמן שהיו ישראל לעם בפני עצמם — ע"י מלחמה, ובזמן הזה — ע"י קניין כסף. והוא חשוב כחלק לעולם הבא, וגם הוא דוחה שבות במלאכה דאורייתא (לעניין שבת), ע"י אמירה לנכרי. והחלק השני מהמצוה הנ"ל — הוא הישיבה. וגם הישיבה מתחלקת לשני חלקים : א) הישיבה בארץ ; ב) ישוב הארץ. וחלק ישוב הארץ גם כן יתחלק לשלוש מדרגות : א) נטיעת כרמים ופרדסים הוא הישוב היותר גדול ; ב) בניין בתים ; ג) זריעת תבואה וירקות.

דברי התלמוד והמדרש רבה הנ"ל נתקיימו כעת על־פי הניסיון . . .

אחי ורעי, בני עמי, החביבים ויקרים לי כנפשי, אשר זכיתם לעלות לארץ הקדושה ולקנות כברת ארץ, וגם כבר נטעתם כרמים ובניתם עליה בתים — אשריכם ואשרי חלקכם ; עולמכם תראו בחייכם הנכם חופשים מגלגלי המסחר אשר הייתם אסורים לו בחבלי שוא ומלא תרמית ואונאה, ובכל רגע ורגע הייתם נכונים שיהפך עליכם אופן גלגליו. עתה איתן מושבכם ואתם נהנים מיגיע כפיכם. אתם עובדים אדמת הקודש במנוחה ובשקט. לא תפחדו עוד משאון המסחר וזעפו, תהפוכותיו לא תדעו. מי יכול להעריך אשרכם וטובכם בזה ובבא ! ה' יתברך ישים חלקנו עמכם. אמן.

. . . מדי דברי לא אוכל להתאפק מלדבר נגדה נא כל עמי : העוד לא תראו אצבע אלהים בכל אשר קרה לנו ? הן זה קרוב לעשר שנים אשר השקנו ה' כוס תרעלה ברוב מדינות אירופא ויקומו עלינו בני בלי־שם

(אנטיסעמיטים) ברדיפות ועלילות שונות, ויש אשר הרעו לנו בפועל. והנה בעת אשר כיסה חושך ארץ וערפל לאומים, בפתע בא לנו אור המאיר ממערב והעיר ממזרח צדק, וקול קורא ואומר: שובו בנים לגבולכם, השליכו אלילי כספכם ואלילי זהבכם ובואו חסו בצלי בארץ אבותיכם. אחזו איש איש אתו ומחרשתו ועדרו בלא לב ולב, כי כל טוב הארץ לפניכם!

והנה במשך שש שנים קמו מעפר ערים וכפרים, בארות ועדרים, השדות מלאות חטים ושעורים, ענבים וגפנים מכסים כל ההרים. ארבע עשרה קולניות נתייסדו במשך זה ובם יעבדו יותר משלושת אלפים נפש מאחינו.

... וכעת נוסעים מיפו לירושלים, לחברון, לפתח־תקוה, לראשון לציון, למקוה־ישראל, לזכרון יעקב, הכל בדרך ישרה, בדרך המלך במרכבה רתומה לשלושה סוסים. וירושלים השוממה והחרבה מקדם, חידשה כנשר נעוריה ומחוץ לחומת ירושלים הישנה נתוספו בה רחובות ישרות ומהודרות ובהן נבנו בתים למאות, ובקרוב עד אלפים יגיע, וכל אחת מהממשלות אשר באירופא משתדלת לרכוש לה חלק בארץ הקדושה וניר בירושלים.

האם אין זה אות ומופת, כי זכר ה' את עמו ואת ארצו ולא מאס בירושלים עיר קדשו וכל אשר הכינו מידו הייתה זאת לנו לטובתנו להעלותנו למרומי הר־ציון?

אחי ורעי היקרים וחביבים עלי כנפשי ממש, בינו והשכילו היטב, כי כל אשר חזינו במחזה הדמיון לפני שש שנים ולא האמין שום איש אשר לו שכל בריא וישר, כי במשך קצר כזה יצא דמיון גדול כזה לאור, עתה זכינו בפועל, ועוד על צד היותר נעלה, האם במקרה הייתה כל זאת? האם יש מי שימצא עוז בנפשו לאמר כי לא יד ה' הייתה בכל אלה? האם אפשר להכחיש עוד כי נר המערבי — הנדיב מצרפת — עד הוא שהשכינה שורה בישראל?

ואתם גבירי ונכבדי עמי! אתם אחי ורעי אהובי נפשי כל המון בית־ישראל, מדוע אתם מחשים עד כה ועומדים מרחוק מבניין הארץ ויישובה? אתם, גבירי ומחמדי, סעו קדימה, ראו ובחנו בעיניכם את כל הגדולות אשר פעל ועשה כמעט נדיב אחד בעזר ה' עליו, ומה יהיו הגדולות והנצורות אשר תעשו כולכם ביחד בכוחכם הגדול, כוח הכללי?...

עיקר הדבר וחתימת מאמרי היא, שכל אחד האוהב שערי ציון וירושלים באמת לא יסתפק במחשבה בלבד, אבל יעשה ויפעול בגופו ובממונו, אז

יצליח ה׳ לנו במפעלינו, והארץ החרבה והשוממה תהפך לגן ה׳ והעיר הבזויה והשפלה תהיה לכבוד ותפארת. אמן.

מתוך מכתבו של הרב **מוהליבר** אל מנחם אוסישקין
מיום כ״ז סיון תרנ״ו

מכתבו היקר קיבלתי ורב תודות לכבודו, כן על הידיעות וכן על פרשת השלום אשר הביא לי בשם האיש המצוין ומאד נעלה הד״ר הרצל. ומטוב לב כבודו להשיב לו בשמי שלום באהבה רבה מעומק לבי. והנני מחבק אותו מרחוק על פעולותיו הגדולות, אשר אקוה כי הוא ורעיו הגדולים לא ינומו ולא ישקטו עד אשר ירימו את כבוד ישראל בגוים לישב שאנן על נחלתו, וה׳ אלקי ישראל יהיה בעזרם.
מאד היה ברצוני להיות באספתו בלונדון, אבל זקנתי ונחלשתי עד מאוד וכמעט מהנמנע לפני לנסוע נסיעה רחוקה כזאת בעצמי . . .

מתוך מכתבו של הרב **מוהליבר** אל הקונגרס הציוני הראשון

כבוד אחי ואדוני הנעלים, רמי מעלה, ראשי עם סגולה, בני ציון היקרים, יחיו לנצח !
כוחי החלש לא נתנני בשום אופן לבוא בעצמי לקול קריאתכם, והנני שולח במקומי את נכדי הנכבד נרו יאיר, לאות כי לבבי אתכם. ומעמקי לבבי ונפשי אתפלל לה׳ אלהי השמים :
אנא ה׳, היה עם פיפיות שליחי עמך בית ישראל, הורם מה שיאמרו, הבינם מה שידברו ולא יכשלו בלשונם, חלילה, להוציא דברים נגד תורתנו הקדושה, או נגד הממשלות ירום הודן. תמכם וסעדם למען יוכלו להוציא מחשבתם הטובה לאורה. תנה אותם לחן ולחסד בעיני המלכים, הרוזנים והשרים, אשר יעמדו לפניהם לבקש רחמים על עמך ועל ארצך. תנה־נא בלב כל ישראל רוח חדשה ואהבה גדולה לעמם ולארצם האומללים. אמן.

מתוך כרוז של הרב **מוהליבר** בדבר הקולוניאל־בנק

מיום י"ז סיון תרנ"ח (יומיים לפני פטירתו)

הנני מבקש מאת כל אחינו החובבים את ציון באמת ועוסקים ביישובה באמונה, להתאחד יחד ולעבוד לטובת המפעל הזה (הקולוניאל־בנק) בכל כוחם ויכולתם. באנק יהודי כזה בהימצאו בידים בטוחות ואמונות לעמנו ולארצנו יוכל להאיר אור חדש על ציון ועל ישובה וחובה על כל אחד מאתנו להשתדל בקיומו.

אך כאשר דבר הבנק הזה הוא המעשה הראשון שהננו עובדים ביחד עם אחינו הציונים הנכבדים, הנני מוצא לנכון להזכיר את שני התנאים הראשיים אשר עלינו לשמור:

א. הישוב בארץ ישראל צריך להיות אחד מראשי עבודתנו ועלינו החובה להרחיבו ולהגדילו עד מקום שידנו מגעת...

ב. היסוד לחיבת ציון היא תורתנו הקדושה, כאשר כתבתי במכתבי הראשון אל האספה בבזל, ובלעדי תורתנו מקור כל חיינו כל עבודתנו מאפע; ולכן חלילה לראשי הציונים לתת מקום בעבודתם הלאומית ללעז עליהם, כי הציונות מחללת תורתנו, כאשר מלעזים בימים האחרונים.

אמנם כל הבא לעבוד עבודת עמנו וארצנו איננו שואלים אותו על הנהגתו היהודית הפרטית. אחים הננו כולנו לצרה ואחים נהיה לתחיה. אבל יסוד עבודתנו הלאומית צריך להיות תורתנו הקדושה...

אם שני הדברים האלה, התורה והקאלאניזציה, תשמור הציונות בכל מעשיה בכלל ובמפעלנו הראשון, זה הבאנק, בפרט, אז תקותי חזקה, שבהשיגנו רישיון הממשלה לייסד המוסד הזה, ירבו אחינו לחתום על המניות וימלא כל הסכום הדרוש. והמוסד הגדול הזה יוסד על בסיס נכון וחזק והבוחר בציון יופיע על עצתנו ויברך מעשי ידינו ויהיה המוסד הגדול הזה לתפארת לעמנו ולברכה בארצנו.

מלבד העבודה הזאת יש לנו עוד מה לעשות. יש לנו מושבות בארץ־הקודש, אשר רבים מאיכריהם וכורמיהם עודם זקוקים לתמיכה; יש לנו על הרי יהודה פועלים למאות המחכים ליום שנעמיד גם אותם על הקרקע. ולזה יש לנו ועד נכבד באודיסה... הדואג להאיכרים והפועלים האלה... עלינו לדעת כי אחרי הפועלים האלה עומדים עוד אלפי אנשים מיושבי ארץ הקודש ומחכים בכליון עינים ודאבון נפש ליום שיוכלו לעבוד אדמת הקודש... עלינו לדעת כי ביום אחד לא תתיישב

ארץ, ובפרט שזה מאות שנים עזובה ושוממה, ועוד על־ידי עם שזה כאלפים שנה שנותק מעבודת האדמה... לכן גם המעשים הקטנים, לוא יהיה כי קטנים המה, של הועד הנכבד באודיסה — גדולים המה מאוד לעבודתנו הלאומית.

עלינו לעבוד גם פה, לרומם את רוח עמנו ולהבינו בינה, מה היא תקותנו ומשאת נפשנו; עלינו לחבב עליו את ציון ויישובה ולהטות לבו ועינו אליה. ידע עמנו את גדלו בעבר, וגדלו לא ביד חזקה וחרב שלופה, כי אם בתורתנו הקדושה, ברוחו הכביר ובחייו הטהורים על אדמתו...

כן, אחים נכבדים! עבודה רבה לפנינו ועלינו לעבוד בלי לאות ובלי הרף. עלינו לעבוד שכם אחד, בלי פירוד, באהבה גמורה ובאחדות שלמה.

"כן, אחים נכבדים! עבודה רבה לפנינו
ועלינו לעבוד בלי לאות ובלי הרף.
עלינו לעבוד שכם אחד, בלי פירוד,
באהבה גמורה ובאחדות שלמה"

הרב שמואל מוהליבר

"ציוני דרך", מרכז סיור ולימוד | ת"ד 5415 מזכרת בתיה 7680400
טל. 08-9340034 | www.midrasha-m-b.org.il